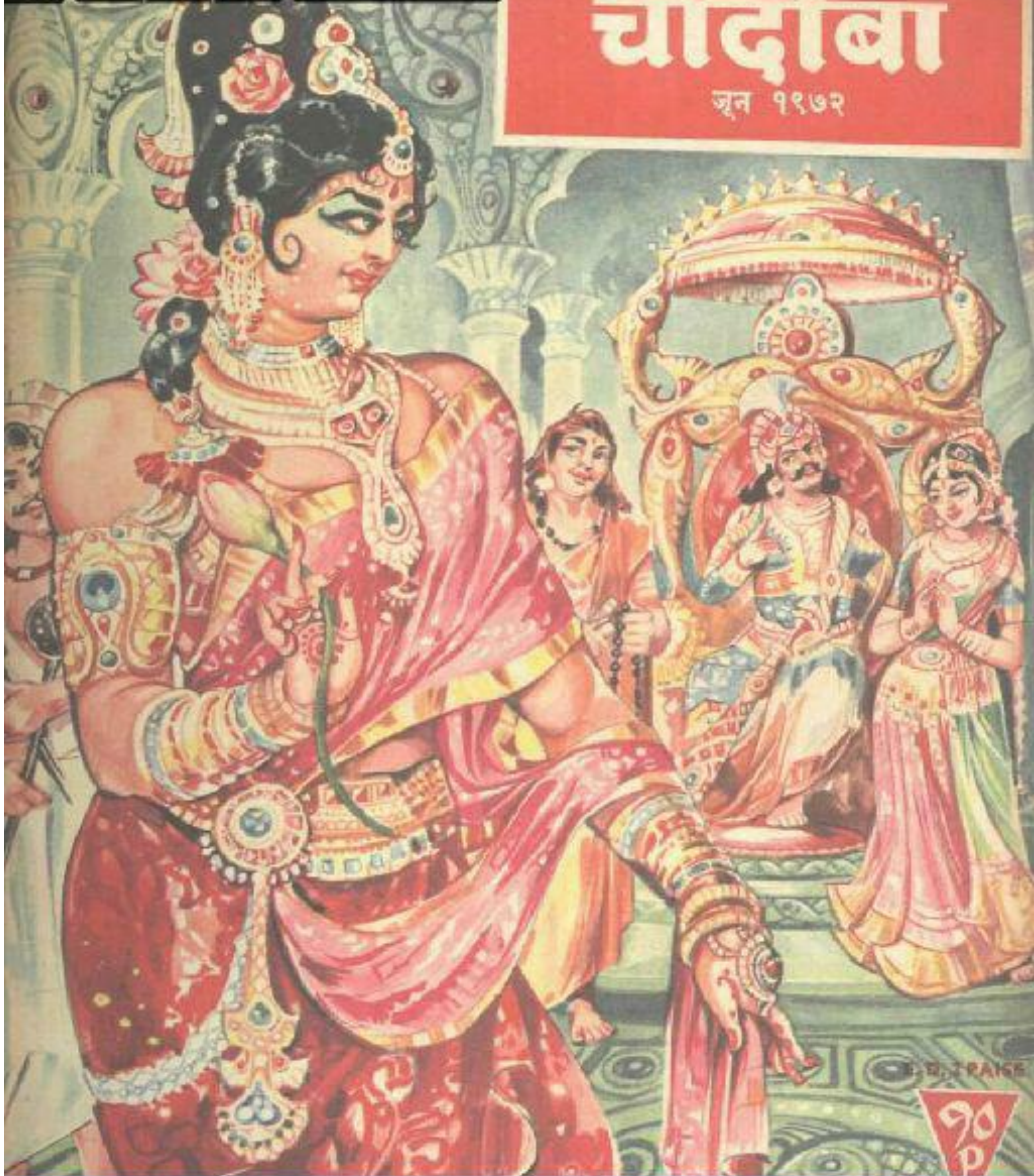

चांदोबा
जून १९७२
७०
p

कर्मायत्तं फलं पुंसां,
बुद्धिः कर्मानुसारिणी;
तथापि सुधिया भाव्यं
सुविचार्येव कुर्वता। ॥ १ ॥

[माणसाला तो जसे काम करतो तसे फळ मिळते. कामाप्रमाणे बुद्धि चालते; तरी बुद्धिवंताने विचार करून काम करावे.]

कुदेशं च, कुवृत्तिं च,
कुभार्यां, कुनदीं, तथा,
कुद्रव्यं च, कुभोज्यं च
वर्जयेत्तु विचक्षणः। ॥ २ ॥

[सदसद् विवेक बुद्धि असलेल्या माणसाने वाईट देश, वाईट धंदा, वाईट पत्नी, वाईट नदी, वाईट पैसा व वाईट भोजन सोडावे.]

यो ध्रुवाणि परित्यज्य,
अध्रुवं परिषेवते,
ध्रुवाणि तस्य नश्यंति,
अध्रुवं नष्टमेव च। ॥ ३ ॥

[स्थिर वस्तू सोडून जो अस्थिर वस्तू स्वीकारतो त्याला स्थिर वस्तूचा लाभ होत नाही व अस्थिर वस्तूदेखील त्याच्या हाती येत नाहीत.]

एका जमीनदाराच्या गावी एक म्हातारी आपल्या नातवाबरोबर रहात असे. गरीबीमुळे त्यांना दोन घासदेखील सुखाचे मिळत नसत. एक पावलीदेखील त्यांना पुतळीसारखी वाटे. अशा स्थितीत म्हातारीच्या मनात एक विचार आला. तिला एक मंत्र येत होता. त्या मंत्राच्या सहाय्याने तिला सशांचे रूप घेतां येत होते. तिने त्या मंत्राचा उपयोग थोडे पैसे मिळवायला करण्याचे ठरविले.

त्या गांवाच्या जमिनदाराला अमुक जागी एक ससा दिसला असे कोणी सांगितले तर जमिनदार त्याला काही तरी बक्षिस देई. म्हातारीला ती गोष्ट माहीत होती. म्हणून ती आपल्या नातवाला म्हणाली–"तू जाऊन जमिनदाराला तुला चिंचेच्या झाडाखाली एक ससा दिसला असे सांग. तो तुला काही तरी बक्षिस देईल. परंतु तुला कोणी पाठविल्याचे सांगू नकोस."

आजीने सांगितल्याप्रमाणे नातवाने जमिनदाराकडे जाऊन त्याने चिंचेच्या झाडाखाली एक ससा पाहिला असल्याचे सांगितले. त्या जमिनदाराने मुलाच्या हातात बक्षिस म्हणून एक पावली ठेवली आणि सशाच्या शोधार्थ निघाला.

मुलाने सांगितल्याप्रमाणे जमिनदाराला खरोखरच चिंचेच्या झाडाखाली एक ससा दिसला. लगेच जमिनदाराने आपले शिकारी कुत्रे त्याला धरायला सोडले. परंतु कुत्रे जवळ येण्यापूर्वीच ससा एका झुडपात शिरला आणि घरी आल्यावर पुन्हा एक म्हातारी झाला. जमिनदाराने सशाचा पुष्कळ शोध केला आणि शेवटी निराश होऊन घरी परतला. त्यानंतर असाच कित्येक वेळां म्हातारीचा नातू जमिनदाराला ससा

पाहिल्याचे सांगे व जमिनदाराकडून बक्षिसाच्या पावल्या मागून घेऊन येई. जमिनदार प्रत्येक वेळी शिकारीच्या तयारीने जाई व प्रत्येक वेळी ससा जमिनदाराच्या डोळयात धूळ फेकून नाहीसा होई.

एकदा म्हातारी आपल्या नातवाला म्हणाली–"बेटा! जमिनदार आपल्याला पावली देतात ना तेवढयावर आपल्या पोटापाण्याची व्यवस्था होत आहे. परंतु यात धोका आहे जिवाला. मला वाटते की जमिनदाराला सुद्धा यात काही तरी लबाडी असल्याचा संशय नक्कीच आला असेल. त्याला खरी गोष्ट कळली तर तो आपल्याला जिवंत सोडणार नाही."

म्हातारीला वाटत होती ती भीती खरी ठरली. जमिनदाराला प्रत्येक वेळी शिकारी कुत्र्यांना पाहतांच ससा निसटून पळून जातो, यात काही तरी गुपित असावे, असा संशय आला. म्हणून या खेपेस ज्या वेळी म्हातारीचा नातू सशाची बातमी घेऊन आला त्याच्या आधी जमिनदाराने कुत्रे सांगताच त्यान सशावर कुत्रे सोडले.

या खेपेस कुत्र्याने सशाचा पाठलाग केला आणि ससा म्हातारीच्या झोपडीत शिरेपर्यंत त्याचा पिच्छा पुरविला. ससा एका लहानशा भोकातून झोपडीत शिरला. शिकारी कुत्री त्या भोकाजवळ उभी राहून भुंकू लागली. जमिनदाराने झोपडीजवळ जाऊन दार वाजविले. म्हातारीने दार उघडले, परंतु ती त्या वेळी धापा टाकीत होती. सशाच्या रूपाने तिला जे पळावे लागले होते, त्यामुळे दम लागला होता.

जमिनदाराने रागाने तिला विचारले–"ससा कोठे आहे? तूच ससा झाली होतीस का?"

म्हातारीने रडतरडत आपल्या गरीबीची रडकथा सांगितली पोट भरायला दुसरा उपाय नव्हता म्हणून तिला जो मंत्र माहीत होता त्याचा प्रयोग स्वतःच्या पोटासाठी तिला करावा लागला. त्यात जमिनदाराला फसविण्याचा हेतू मुळीच नव्हता.

जादूच्या वनस्पती

फार जुनी गोष्ट आहे. एका गावी एक दुष्ट जमिनदार रहात असे. कोणी त्याच्या दारी भीक मागायला जाई तेव्हां तो मारहाण करून त्याला हाकलून लावी. कोणी भीक मागायला येऊ नये म्हणून तो आपली कुत्री त्यांच्यावर सोडी.

एकदा गावी दुष्काळ पडला. कोणाला एक वेळदेखील पोटभर खायला मिळत नसे. परंतु जमिनदाराची कोठारे धान्याने भरलेली होती. लोकांनी जमिनदाराकडे जाऊन दयेची भीक मागितली, परंतु त्याचे दगडाचे काळीज विरघळले नाही. ते पाहून गावातला एक तरुण त्यांना म्हणाला–"मी जमिनदाराकडून पुष्कळ धान्य देववतो. तो जमिनदाराच्या बागेत गेला आणि एका झाडाखाली बसून झाडाच्या फांद्यांकडे पहात राहला.

जमीनदार खाऊनपिऊन खिडकीजवळ येऊन उभा राहला. त्याची नजर त्याच वेळी त्या तरुण माणसावर पडली. जमिनदाराला तो कोणीतरी चोर असावा असे वाटले. त्याने दरडावून विचारले–"कोणरे तू? काय करतो आहेस तेथे बसून?" त्या तरुणाने जणुकाही त्याला काहीच ऐकू न आल्याचे सोंग केले व फांद्यांकडे पहात बसला.

जमिनदार बाहेर येऊन म्हणाला–"अरे, वर फांद्यांकडे काय पाहतो आहेस? मी हाक मारली, पण तू उत्तरदेखील दिले नाहीस? बहिरा आहेस की मुका?"

"काही नाही हो, वर एक घरटे आहे, तिकडे पहात होतो. काल मी अग्निपक्ष्याला या झाडावर बसतांना पाहिले होते. त्या पक्ष्याने येथे घरटे बांधले आहे. त्याच्या घरट्यात मला एक जादूचा वनस्पती मिळेल. पहा, त्या फांदीच्या टोकाला एक घरटे आहे." तो तरुण म्हणाला.

"जादूचा वनस्पती? तो कसा काय असतो बुवा?" जमिनदाराने विचारले.

"तो एक विचित्र वनस्पती आहे. एक हजार वर्षांनी एकदा त्याला फुले येतात. त्या फुलांची फळे व्हायला आणखी एक हजार वर्षे लागतात. परंतु त्या वनस्पतीच्या बारीकशा काडीत देखील एक अद्भुत शक्ती असते." तरुण म्हणाला.

"अरे पण ती अद्भुत शक्ती कशी काय असते हे तर सांगशील." जमिनदाराने थोडे चिडक्या स्वरात विचारले.

"एक शक्ती अशी आहे की त्याची एक बारीकशी काडी आपण आपल्या केसात ठेवून घेतली तर आपणांला कोणी पाहू शकत नाही; परंतु आपल्याला सर्व काहीं [illegible] ते करता येते. दुसरी गोष्ट..." तो तरुण पुढे काही बोलणार इतक्यात जमिनदार गरजला–"पहिल्याने तू बाहेर चालता हो!"

त्या तरुणाने चारीबाजूला एकदा पाहून जमिनदाराला विचारले–"आपण कोणाशी बोलत आहां? येथे तर तिसरा कोणी दिसत नाही?"

"मी तुलाच सांगतो आहे, बाहेर चालता हो! तो वनस्पती माझा आहे. ही बागपण माझी आहे." जमिनदार आणखी जास्त उच्च स्वरात ओरडून म्हणाला.

"ओहो, अस्सं! परंतु याचा शोध मी लावला. मी वाटल्यास तो वनस्पती नष्ट देखील करू शकतो." [illegible] त्या झाडावर झपाझप चढू लागला.

"बरे तर थांब, मी तुला शंभर सुवर्ण मुद्रा देतो." जमिनदार म्हणाला.

"क्षमा करा. मी इतक्या स्वस्तात तो विकायला तयार नाही." तरुण म्हणाला.

जमिनदार त्याच्याजवळ किमत कमी जास्त करण्याबद्दल मोलभाव करू लागला.

"मला पैशाची गरज नाही. तुम्ही पन्नास पोती धान्य द्यायला तयार असाल तर मी तो वनस्पती सोडून द्यायला तयार आहे." तरुण म्हणाला.

त्याची ती अट जमिनदाराने मान्य केली. तेव्हां त्या तरुणाने ती सर्व पोती घेऊन जाऊन गरीबांना वांटून टाकली.

तिकडे जमिनदाराने आपल्या नोकरांकरवी घरटे उतरविले आणि ते आपल्या बायकोजवळ नेऊन देऊन म्हणाला–"सांग, मी आतां काय केले?"

"मला काय माहीत? कोणाला फसविले असेल." बायको म्हणाली.

"तुला काय कळणार? मी एक जादूचा वनस्पती संपादन केला आहे. त्याच्या सहाय्याने आपल्याला अपार धन मिळेल." जमिनदार म्हणाला.

जमीनदाराच्या बायकोने घरट्याकडे सशंक दृष्टीने पाहिले व म्हणाली–"हाच का तो जादूचा वनस्पती?" त्या घरट्यात वाळक्या काटक्या व गवताच्या काड्या होत्या.

"आपल्याला काटक्यात जादूचा वनस्पती कोणता हेच शोधूने काढावयाचे आहे. मी एकेक काडी डोक्यावर ठेवून पाहतो. मी केव्हां एकाएकी दिसेनासा होतो, फक्त तेवढेच तू सांग." असे सांगून जमिनदार एकेक काडी उचलून आपल्या डोक्यावर ठेवून बायकोला विचारू लागला–"मी दिसतो का?" आणि बायको प्रत्येक वेळी म्हणे–"होय, छान दिसतां आहां." असे दहा एक वेळ तरी झाले असेल.

शेवटी बायको इतकी चिडली की ती असे सांगून उठून निघून गेली की मला आतां काही एक दिसत नाही. तेव्हां जमिनदाराला वाटले की त्याच्या डोक्यावर त्या वेळी जी काडी होती तीच तो अद्भुत शक्ती असलेला वनस्पती असावा. त्यानंतर तो मूर्ख जमिनदार ती काडी डोक्यावर ठेवून गावात निघाला.

वाटेत एका जागी मिठाईच्या दुकानातून खमंग वास येत होता. त्याला मिठाई खावीशी वाटली. दुकानातले दोन लाडू घेऊन खात स्वारी जाऊ लागली.

[illegible] त्याला वाटले की जमिनदार घाईत पैसे द्यायला विसरला असेल. परत जातांना देऊन जाईल असा विचार करून तो काहीच बोलला नाही.

जमिनदाराला वाटले की दुकानदाराला तो दिसलाच नसावा, म्हणून त्या पैशा-करिता त्याला अडविले नाही. म्हणून त्याची हिंमत वाढली.

एका दुसऱ्या दुकानाचा मालक दुकान बंद करून पैसे मोजीत होता व पिशवीत भरीत होता. पैसे पाहून जमिनदाराला लोभ आवरेना. त्याने दुकानदाराजवळ जाऊन त्याच्या हातातली पिशवी ओढून घेतली. त्या दुकानदाराने लगेच जमिन-दाराचा हात धरला आणि मोठ्याने ओरडला–"चोर, चोर! पकडा याला!" तेथे लोकांची गर्दी जमली. सर्वांनी जमिन-दाराला खूप बडविले. जमिनदार कसाबसा त्याचे काय चुकले याचा विचार करीत घरी पोंचला.

शिलारथ

[२९]

[खड्गवर्मा व जीवदत्त पुजारी आणि स्वर्णाचारी दोघांना बरोबर घेऊन जंगलात गेले. तेथे एका झाडाखाली वाघाचे छावे धरून एक तरुण ओरडत असलेला दिसला. खड्गवर्मा व जीवदत्त त्याच्याजवळ पोंचले तेव्हां गेंड्यावर बसून एका माणसाने पुढे येऊन त्यांना कैद करायला आपल्या अनुयायांना आज्ञा केली. पुढे–]

गेंड्यावर बसून येणाऱ्या माणसाने आपल्या अनुयायांना सावध करून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना कैद करायला सांगितले. तेव्हां जीवदत्तने कुबडीचा वार गेंड्यावर बसून येणाऱ्या माणसाच्या टाळक्यात केला. तो मनुष्य "अरण्यमाते!" असे म्हणत जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडला.

"ए अरण्यमातेच्या पोरांनो! हत्यारे खाली टाका आणि आम्हांला शरण या. नाहीं तर तुम्हांला तुमच्या अरण्यमातेकडे पाठवून देऊ." जीवदत्त म्हणाला.

"या आमच्या वाघाला तुमच्या अंगावर सोडू की तुम्ही झुडपाआडून निमूटपणे समोर येता?" खड्गवर्माने दरडावून विचारले.

चौघे रानटी तरुण दोन्ही हात वर करून झाडीतून समोर आले. त्यांच्या हातात दगडी हत्यारे होती.

"तुम्ही आपली हत्यारे खाली टाका. जीवदत्तने त्यांना बजावले आणि खड्गवर्माला म्हणाला–"मित्रा! हे लोक जंगली आणि मागासलेले दिसतात. परंतु या तरुणाने आपल्या समोर आणखी एक प्रश्न उभा केली आहे. आदण विन्ध्य पर्वतापर्यंत जायचे कसे?"

जीवदत्तचे ते शब्द ऐकून तो तरुण घाबऱ्या आवाजात म्हणाला–"अहो, मला सुद्धा आपल्या बरोबर घेऊन चला. वाघाच्या तोंडातून मला वांचवून तुम्ही मला अरण्य-पूरच्या गणाचारीच्या हातात देणार का? तो मला जिवंत भाजून खाईल."

इतक्यात पुजारी व स्वर्णाचारी झाडा-वरून उतरून खाली आले.

"अरे तुम्ही दोघ अजून जिवंत आहां वाटते? होतां कोठे इतका वेळ?" खड्ग-वर्माने विचारले.

"हे वीरश्रेष्ठ हो! आम्ही झाडांवर पानांच्या आड लपून तुमचे शौर्य व साहस पहात होतो." विघ्नेश्वर पुजारी म्हणाला.

"अरे मग खाली येण्याची गर्दी कशाला केलीत?" असे म्हणत खड्गवर्मा जीवदत्त-कडे वळून म्हणाला–"जीवदत्त! यांची ब्याद कशाला आणखी बरोबर न्यायची? यांना येथेच सोडून जाऊ या."

"खड्गवर्मा! घाई करू नकोस! यांना इतक्या सहजी सोडून देता येणार नाही." जीवदत्त म्हणाला.

तेव्हां तो तरुणाला म्हणाला–"तुझे नाव काय? तू या संकटातून वांचला आहेस. म्हणून अरण्यपूरच्या गणाचारीच्या तावडीतून आपली सुटका करून घेऊन पळून जा."

"माझे नाव अरण्यमल्ल आहे. गणा-चारीच्या नजरेतून स्वतःचा बचाव करून या जंगलांत जिवंत राहणे अशक्य आहे. म्हणून मला बरोबर घेऊन चला. त्याने मला फसवून माझी गादी बळकावली आहे." तो तरुण म्हणाला.

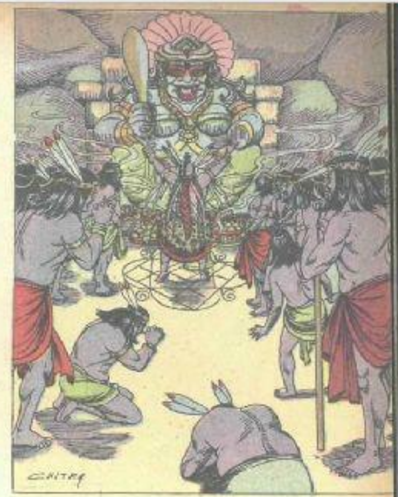
"बरे तर तुझा प्रश्न सुद्धा सोडवून मग आम्ही पुढे जाऊ. परंतु हे सांग की गणा-चारीने तुला कसे काय फसविले आणि गादी बळकावली?" जीवदत्तने विचारले.

अरण्यमल्लने आपली करुण कथा थोड-क्यात सांगितली. अरण्यमल्लचा बाप अरण्य-पुराचा राजा होता. तीन महिन्यापूर्वीच तो वारला. त्या दिवसापासून गणाचारी अरण्य-मल्लचा कांटा दूर करण्याचा प्रयत्न करीत होता. परंतु त्याला त्यात यश मिळाले नाही. तेव्हां शेवटी एका आठवड्यापूर्वी गणाचारीने आपल्या जातीच्या सर्व प्रमुख लोकांना अरण्यमातेच्या देवळात बोलावून सांगितले की अरण्यमातेने त्याला स्वतः बोलावून सांगितले की अरण्यमल्ल गादीला वारस होण्यालायक नाही. पाहिजे तर सर्वांनी अरण्यमातेच्या तोंडी ती गोष्ट ऐकून घ्यावी.

त्यानंतर त्याने अरण्यमातेला धूपदीप दाखवून तिची पूजा केली व विचारले–"माते! अरण्यमल्ल या गादीवर बसण्या-लायक आहे का की आणखी कोणी योग्य व्यक्ती तुझ्या मते आहे?"

लगेच त्या मूर्तीच्या तोंडातून सर्वांना ऐकू आले–"अरण्यमल्ल, अगदी नालायक आहे. तू माझा गणाचारी आहेस. तू गादी-वर बसलास तर प्रजा सुखी होईल."

"माता काय म्हणते आहे ते सर्व ऐकत आहां ना?" असे म्हणत गणाचारी आनं-दाने नाचू लागला.

अरण्यमल्लला ते सर्व नाटक वाटले त्याने हातातल्या दगडी गदेने अरण्यमातेच्या मूर्तीवर प्रहार केला आणि मूर्तीचा एक हात तुटून पडला.

"अरण्यमातेचा अपमान करणाऱ्या त्या मूर्खाला पकडा! त्याला त्याच्या पापाची फळे चाखायला लावा." गणाचारी ओरडून म्हणाला. काही तरुण मंडळी अरण्यमल्लला धरायला धावली. परंतु तो त्या पूर्वीच दाट झाडीत पळून जाऊन लपून बसला. गणाचारीच्या अनुयायांनी त्याला पकडण्या-साठी सर्व जंगल पालथे घातले. आता आपला बचाव होणे अशक्य आहे असे वाटून तो समोर एक वाघीण व्यालेली

दिसली तिच्या छाव्यांना उचलून पळू लागला.

"अरण्यमल्ल! दगडाच्या मूर्तीकडून बोलवणाऱ्या त्या गणाचारीला एकदां पाहून यायचा आमचा विचार आहे. म्हणून आम्हांला अरण्यपूरला घेऊन चल." जीवदत्त म्हणाला.

अरण्यमल्ल कापऱ्या आवाजात म्हणाला–"काय म्हणतोस?- तुम्हांला सरळ अरण्यपूरला घेऊन जाऊ? त्या दुष्टाचे शेकडो अनुयायी आहेत."

"काय रे! तुम्ही आम्हांला अरण्यपूरची वाट दाखवता की सोडू या आमच्या वाघाला तुमच्या अंगावर?" खड्गवर्माने थट्टेत विचारले. घायाळ झालेला रानटी लोकांचा नायक ते ऐकून थरथर कापू लागला. म्हणाला–"मालक! आम्हांला वांचवा! अरण्यमातेने स्वत:च अरण्यमल्ल पापी असल्याचे सांगितले. मग त्याला आम्ही कशी काय मदत करणार?"

ते ऐकून जीवदत्त त्याला म्हणाला–"ते खरे आहे की खोटे आहे, हे लवकरच कळेल. चला अरण्यपूरला!"

सर्वजण अरण्यपूरला निघाले. खड्गवर्माने वाघाच्या छाव्यांना खांद्यावर उचलून घेतले आणि वेलाच्या दोरीने बांधून ठेवलेल्या वाघिणीला धरून निघाला. दिवसभर पायी प्रवास करून सूर्यास्ताच्या सुमारास सर्वजण अरण्यपूरनजीक येऊन पोचले. त्या सर्वांना पाहून गणाचारी व त्याचे अनुयायी घाबरून गेले.

जीवदत्त आपली कुबडी वर उचलून जरा करड्या आवाजात म्हणाला–"ए अरण्यपूरच्या गणाचाऱ्या! मला वाटले होते की तुझी राजधानी म्हणजे नगर किंवा मोठी वस्ती असेल. पण येथे तर आहेत त्या सर्व गुहाच गुहा, घरकुलासारख्या लहान लहान चिटुकल्या! मी मंत्र टाकून सर्व भस्म करून टाकीन. मी येथे कशासाठी आलो आहे, हे या गेंडेस्वाराला विचारून घ्या. चांगले कान उघडून ऐका!"

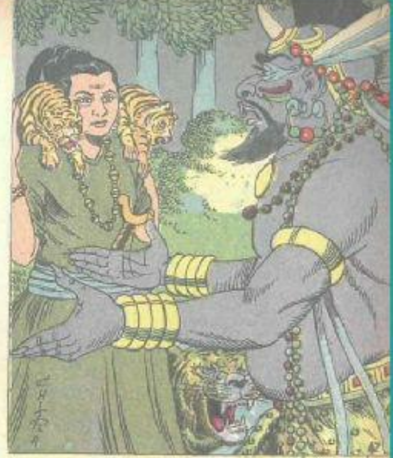
त्या गोष्टीचा परिचय करून दिला.

ते सर्व ऐकून गणाचारी जास्तच घाबरून गेला आणि खड्गवर्मा व जीवदत्त यांना लवून नमस्कार करून म्हणाला–"मालक! या अरण्यमल्लने आमच्या अरण्यमातेचा अपमान केला आहे. अरण्यमातेने स्वत: मी गादीला वारस होण्यालायक असल्याचे सांगितले. तुम्हांला सुद्धां मातेचा आदेश ऐकावयाचा असेल तर रात्री दहाच्या सुमारास मातेच्या देवळात या."

"आम्ही येऊ! अरण्यमाता काय म्हणते ते आम्ही ऐकून घेऊन या अरण्यमल्लला आमच्या या वाघिणीसमोर फेकून आम्ही आपल्या वाटेने निघून जाऊ." जीवदत्त म्हणाला.

गणाचारीचे अनुयायी त्यांना एका पडक्या घरात बोलावून घेऊन गेले. तेथे त्यांच्या उतरण्याची व्यवस्था करण्यात आली.

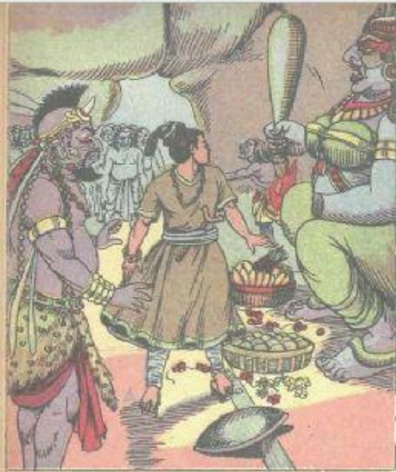
नी पौर्णिमेची रात्र होती. चांदण्यात अरण्यपूर व जवळपासचे डोंगर चांदीचा मुलम्मा चढविल्यासारखेच दिसत होते. बरोबर दहा वाजता गणाचारीचा एक अनुयायी त्यांना बोलावून घेऊन जायला आला आणि अरण्यमातेच्या देवळात चलायला दोघांस सांगितले. ते विघ्नेश्वर पुजारी व स्वर्णाचारी दोघांना बरोबर घेऊन देवळात

येऊन पोचले. तोंपर्यंत गणाचारी व त्याच्या अनुयायांची मोठी गर्दी जमा झाली होती.

खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी अरण्यमातेच्या मूर्तीजवळ जाऊन मूर्ती लक्षपूर्वक पाहून घेतली. मूर्ती उंच होती. तिचा हात तुटलेला होता. तिच्या उजव्या हातात एक दगडी गदा होती. मूर्तीचे तोंड उघडे होते.

मूर्तीसमोर एका ताटात निखारे होते. गणाचारीने त्याच्यावर धूप टाकल्याबरोबर धूर निघू लागला. थोडा वेळ तो मंत्र म्हटल्यासारखा काहीतरी गुणगुणला. इतक्यात त्याचा एक अनुयायी काही फळे घेऊन आला. गणाचारीने दोन केळी घेऊन अरण्य-

मातेच्या उघड्या तोंडात टाकली आणि विचारले–"हे माते! आणखी एकदां गादीला वारस होण्यालायक कोण आहे, हे सांगशील का, मी की अरण्यमल्ल ?"

पाठोपाठ मूर्तीच्या तोंडातून हे शब्द बाहेर पडले–"अरण्यमल्ल पापी आहे. त्याने माझा एक हात तोडला. ए गणाचाऱ्या, तूच या राज्याचा राजा होण्यालायक आहेस. या अरण्यमल्लला माझ्यासमोर बली देऊन टाक."

"ऐका, ऐका, मातेची आज्ञा ऐका." असे म्हणत गणाचारी आनंदाने नाचू लागला.

जीवदत्तने स्मित करून खड्गवर्माला काहीतरी कानात सांगितले. खड्गवर्मा उपसून उभा राहला. जीवदत्तने एकदा गणाचारीकडे पाहिले आणि मूर्तीसमोर ठेवलेले खिचडीचे ताट उचलून मूर्तीच्या उघड्या तोंडात ते ओतले. दुसऱ्या क्षणाला मूर्तीच्या पोटातून एक किंकाळी ऐकू आली. सर्व चकित होऊन त्या आवाजाकडे पाहू लागले. मूर्तीच्या पोटात लाकडी पेटी होती. ती पेटी उघडली तेव्हां तीतून एक तरुण मुलगा अर्धवट कपडे भाजल्याने अर्धमेलेल्या स्थितीत बाहेर आला.

या सर्व गोष्टी काही क्षणात घडल्या. लबाडी बाहेर आलेली पाहून गणाचारी घाबरला आणि स्वतःच्या बचावासाठी पळू लागला. तो देवळाबाहेर पडणार तेवढ्यात खड्गवर्माने आपल्या तलवारीने वाघिणीच्या गळ्यात बांधलेली वेलाची दोरी कापून टाकली. वाघिणीने त्या पळणाऱ्या गणाचारीला पकडले. त्याच वेळी तिचे दोन्ही छावे तिच्याजवळ पळत गेले.

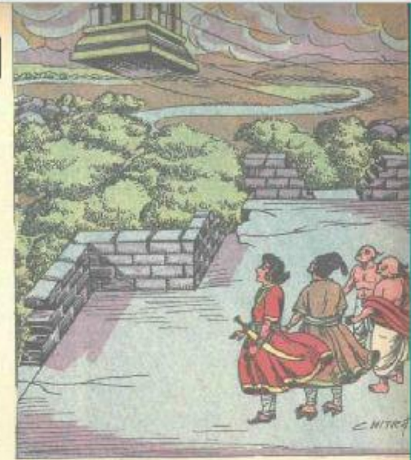
रात्रीच्या चांदण्यात ते भयंकर दृश्य पाहून सर्व जंगली लोक घाबरले. जीवदत्तने त्यांना विचारले–"पाहिलीत ना गणाचारीची लबाडी? तो तुम्हांला असाच इतके दिवस फसवीत आला होता. आता तुम्हीच ठरवा, तुम्ही कोणाला आपला राजा करणार ते."

"आमचा राजा अरण्यमल्ल आहे. अरण्यमल्ल की जय!"

"ठीक, अरण्यमल्ल येथे आलेला आहे. तुम्ही त्याचा राज्याभिषेक करून त्याला गादीवर बसवा. आम्ही वर चांदण्या रात्रीची गंमत पहात गच्चीवर आराम करतो." असे सांगून जीवदत्त आपल्या बरोबरच्या लोकांबरोबर वर गच्चीवर निघून गेला.

थोड्या वेळाने एक वादळ आल्यासारखे वाटले. जंगलातली सर्व झाडे जोराने हालू लागली. ढगांचा गडगडाट सुरू झाला. जीवदत्त व त्याच्या साथी मित्रांनी ती सर्व गडबड स्वतःच्या डोळ्यांनी पाहिली. दुरून एक काळ्या ढगासारखे काहीतरी त्यांच्याकडे येऊ लागले. सर्व भयभीत होऊन त्यांच्याकडे पाहू लागले. त्याच वेळी ती काळी वस्तू त्यांच्या डोक्यावर येऊन आकाशात थांबली. तो ढग नव्हता. फार दिवसांपूर्वी पद्मपूरच्या राजकन्येने खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना दगडाचा जो शिलारथ दिला होता अगदी त्याच आकृतीचा तो रथ होता.

त्या रथात एक यक्ष बसलेला होता. त्याच्या बाजूला राजकन्या पद्मावती बसली होती. यक्ष गंभीर आवाजात म्हणाला–"खड्गवर्मा आणि जीवदत्त! आतां तुम्ही

विन्ध्य पर्वतात जाऊन शिलारथ हालवण्याची गरज नाही. तो रथ हलवून मी त्या रथात बसून आकाशमार्गे पद्मपूरला जात आहे. तेथे राजकन्या पद्मावतीशी विवाह करून मी आपल्या गावी परत जाईन."

"ही राजकुमारी रथात कशी? तिला अपहरण करून आणलेस की काय? राजकन्या! यक्ष म्हणतो आहे ते खरे आहे का?" जीवदत्तने विचारले.

जीवदत्तच्या प्रश्नाचे उत्तर म्हणून यक्ष खदखदा हसला. शिलारथ पुढे निघाला आणि पाहता पाहता अदृश्य झाला. "जीवदत्त, आपण केलेला सर्व प्रयत्नफुकट गेला, म्हणायचा!" खड्गवर्मा निराश होऊन म्हणाला.

"नाही, आपला श्रम व्यर्थ गेला नाही. आपण शूर वीर आहो, हे दर्शविण्यासाठी पद्मपूरहून निघालो होतो. वाटेत आलेल्या संकटांना आपण साहसाने तोंड दिले. त्यासाठी कोणाच्या मदतीची अपेक्षा ठेवली नाही. स्वतःच्या मनगटाच्या बळावर अवलंबून राहलो आणि खरोखरच आपण शूर वीर असल्याचे दाखवून दिले. मग आपण निराश व दुःखी होण्याचे कारणच काय?"

"तू म्हणालास तेदेखील बरोबरच आहे. आता आपण या अरण्यपुरातच काही दिवस विश्राम करू या. याच्या आसपासच्या प्रदेशावर आपण आपले राज्य स्थापन करू या का?" खड्गवर्माने विचारले.

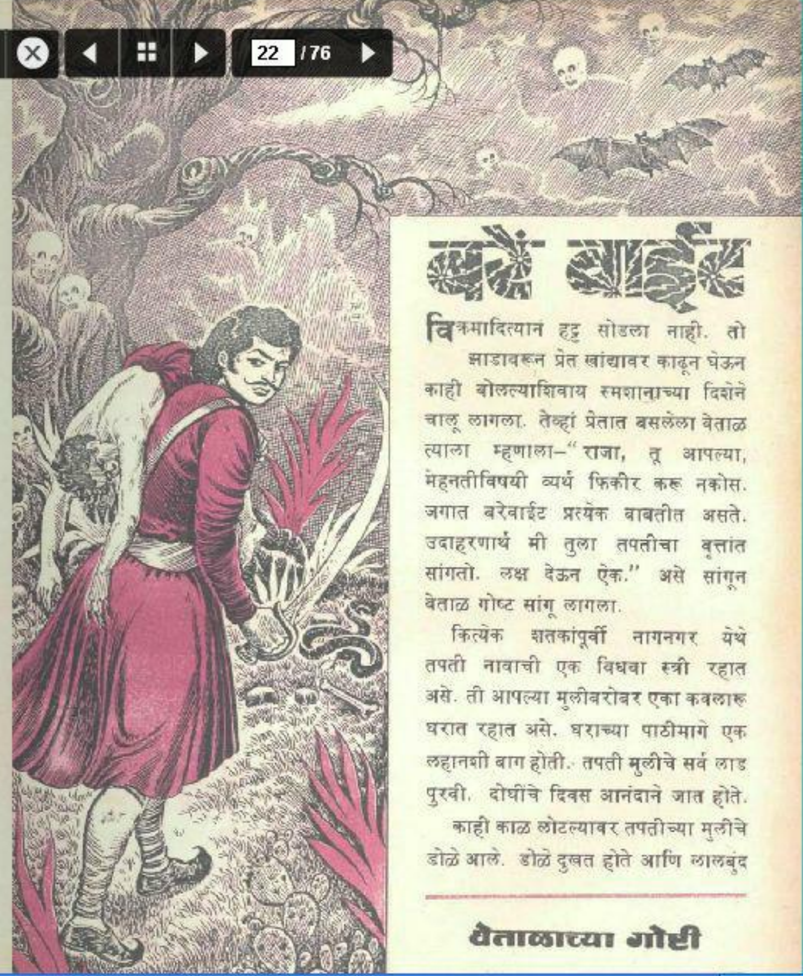
"फार छान, तुझी सूचना मला पटली. आता काही दिवस तरी आपण अरण्यपुरातच रहावयाचे. राज्य स्थापनेसंबंधी आपण स्वस्थपण विचार करू." जीवदत्त म्हणाला.

[illegible] निर्माण करण्याची जबाबदारी माझ्यावर टाका. वास्तुशास्त्रात माझी मय राक्षसा इतकीच गती आहे." स्वर्णाचारी गर्वाने म्हणाला.

"वीरपुरुष हो! आपल्या तलवारीने किंवा स्वतःच्या शक्तिसामर्थ्याने तुम्हांला जे शक्य होणार नाही ते मी आपल्या चातुर्याने व कूट नीतीने साध्य करीन. मी या बाबतीत शकुनीमामाहून कमी नाही." विघ्नेश्वर पुजारी आपल्या चातुर्याच्या बढाया मारीत म्हणाला.

"तुमच्या योग्यतेवर आपचा पूर्णविश्वास आहे. आता मध्यरात्र उलटली आहे. आम्ही थोडा वेळ या चांदणीत स्वस्थपणे विश्रांती घ्यावी, म्हणतो." असे सांगून जीवदत्त जमिनीवर विश्रांतीसाठी आडवा झाला. त्याच्या पाठोपाठ खड्गवर्मा, विघ्नेश्वर पुजारी आणि स्वर्णाचारी सोयीची जागा पाहून सर्व जगाला विसरून शांतपणे झोपले. (संपूर्ण)

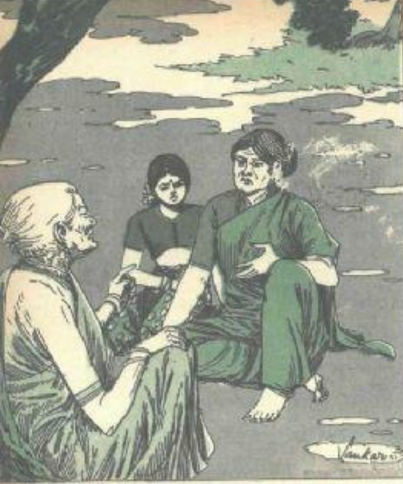

बरे वाईट

विक्रमादित्याने हट्ट सोडला नाही. तो झाडावरून प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन काही बोलल्याशिवाय स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू आपल्या, मेहनतीविषयी व्यर्थ फिकीर करू नकोस. जगात बरेवाईट प्रत्येक बाबतीत असते. उदाहरणार्थ मी तुला तपतीचा वृत्तांत सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

कित्येक शतकांपूर्वी नागनगर येथे तपती नावाची एक विधवा स्त्री रहात असे. ती आपल्या मुलीबरोबर एका कवलारू घरात रहात असे. घराच्या पाठीमागे एक लहानशी बाग होती. तपती मुलीचे सर्व लाड पुरवी. दोघींचे दिवस आनंदाने जात होते.

काही काळ लोटल्यावर तपतीच्या मुलीचे डोळे आले. डोळे दुखत होते आणि लालबुंद

झाले होते आणि वर पू येई. तपती घाबरून गेली. वैद्यांनी जी जी औषधे दिली ती तिने मुलीला दिली, परंतु आराम पडला नाही. डोळे दुखत म्हणून मुलगी रडत असे. आईचा जीव कळवळून येई.

तपतीला शेजारच्या गावी एक न्हावी राहतो व तो डोळ्याचे आजार बरे करतो हे कळले. म्हणून ती आपल्या मुलीला घेऊन न्हाव्याच्या गावी निघाली.

गाव तसे दूर नव्हते तरी चालत असता दुपार झाली, उन वाढले. वाटेत एका झाडाखाली एक म्हातारी विश्रांती घेत पडून असलेली त्यांना दिसली. त्या म्हातारीने तपतीला व तिच्या मुलीला जवळ

म्हातारीला आपल्या मुलीच्या आजाराची गोष्ट सांगितली.

तपती म्हणाली ते शांतपणे ऐकून घेऊन म्हातारी म्हाणाली–"वेडे, अडाणी वैदू लोकांकडून डोळ्याचा इलाज करून मुलीचे डोळे जास्त बिघडवून घेऊ नकोस. येथून थोड्या अंतरावर उजव्या हाताला एक पाऊलवाट लागेल. त्या वाटेने दहापंधरा मिनिटे चालशील की तुला तेथे एक विहीर मिळेल. त्या विहिरीचे पाणी बर्फासारखे थंडगार आहे. त्या पाण्याने तु आपल्या मुलीचे डोळे धुतलेस तर डोळे बरे होतील."

तपती म्हातारीचे आभार मानून आपल्या मुलीला घेऊन निघाली. दोघी तीन प्रहराच्या सुमारास विहिरीजवळ येऊन पोचल्या.

तपतीने विहिरीतून पाणी काढले व त्यात फडके भिजवून मुलीचे डोळे पुसू लागली. त्याच वेळी तिच्या शेजारी कोणी तरी येऊन उभा राहला. तपतीने दचकून त्याच्याकडे पाहिले. त्याने साधे कपडे घातले होते, पण तो कोणी तरी मोठा मनुष्य दिसत होता.

"तुम्हांला पाहून मी घाबरून गेले होते हो!" तपती म्हणाली.

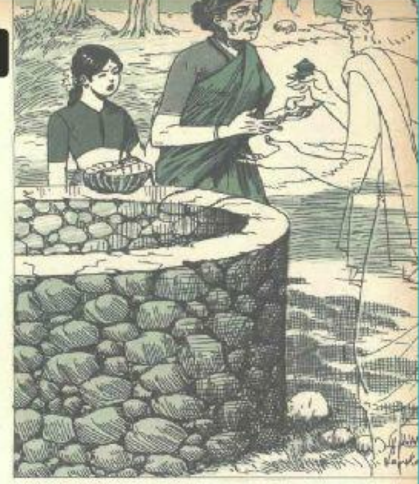
"मी आपली चाहूल दिल्याशिवाय आलो ही माझी चूकच झाली परंतु मी

तिच्या डोळ्यांना औषध लावायला आलो आहे. ही घे लाकडाची डबी. यात अंजन आहे. हे तू आपल्या मुलीच्या डोळ्यांना लाव. तिला बरे वाटेल व सूज उतरेल आणि डोळे पहिल्यासारखे होतील." असे सांगून त्या माणसाने तपतीच्या हातात एक लाकडी डबी दिली.

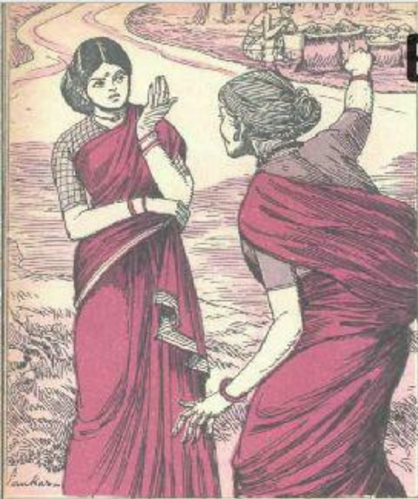
तपतीने डबी उघडून पाहिली. आत हिरव्या रंगाचे सुवासिक अंजन होते. तपतीने त्या गृहस्थाचे आभार मानण्यासाठी मान वर केली. परंतु तो मनुष्य तेथे नव्हता.

अंजन लावावे की नाही असा विचार करीत तपती काही वेळ बसली. शेवटी तिने धीर करून मुलीच्या डोळ्यांना अंजन लावले. थोड्या वेळाने मुलगी म्हणाली– "आई डोळे दुखायचे कमी होऊ लागले आहेत ग." थोड्या वेळाने सूज कमी झाली व मुलीने आनंदाने छान डोळे उघडून आईकडे पाहिले. मायलेकी आनंदाने घरीं परत आल्या.

दोन तीन दिवस तपती आपल्या मुलीच्या डोळ्यांना अंजन लावीत राहिली. सूज पार नाहींशी झाली आणि डोळे चांगले बरे झाले. म्हणून तपतीने डबी काळजीपूर्वक लपवून ठेवून दिली.

आणखी काही दिवस लोटले आणि तपतीला डावा डोळा दुखत असल्यासारखे वाटले. तिला मुलीसारखेच डोळे आले असावेत असे वाटले. ती घाबरून गेली. परंतु डबीतले अंजन लावायची तिच्या मनाची तयारी होईना. तिला वाटले की ते अंजन त्या अनोळखी माणसाने फक्त आपल्या मुलीसाठीच दिले असावे. म्हणून आपण ते अंजन लावणे बरोबर होणार नाही. परंतु डोळे जास्त जास्तच दुखू लागले. तेव्हां तिने विचार केला की त्या अनोळखी माणसाने ते अंजन मुलीशिवाय इतर कोणी वापरू नये, असे काही सांगितले नव्हते. मग ते लावून पाहले

तर त्यात नुकसानच काय? असा विचार करून तपतीने ते अंजन आपल्या डाव्या डोळ्यात घातले. त्याचा फायदाच झाला. दोन दिवसात डोळा छान बरा झाला.

आणखी दोन तीन महिने लोटले. एकदा तपती आठवड्याच्या बाजाराला गेली होती. एका जागी धान्याची पोती उघडून ठेवलेली तिला दिसली. परंतु तेथे त्यांचा मालक कोणी दिसला नाही. थोड्या वेळाने तिला एक भगवी वस्त्रे धारण केलेला मनुष्य पोत्यातले धान्य काढून आपल्या पिशवीत भरीत असलेला दिसला. तिला आश्चर्य वाटले. तिने शेजारी एक बाई उभी होती तिला विचारले– "बाई, काय हो, हे? तो मनुष्य तर चोरी करतो आहे?" असे सांगत तिने त्या माणसाकडे बोटाने खूण केली.

परंतु त्या बाईने तिला उलट विचारले– "कोणत्या माणसाची गोष्ट तू सांगते आहेस?"

"भगवी वस्त्रे घालून पोत्यांजवळ उभा आहे त्या माणसाची!" तपती म्हणाली.

"ए बाई! पोत्याजवळ तर कोणी उभा दिसत नाही. भगवी वस्त्रें घालून आलेला कोणी मनुष्य जवळपास दिसत सुद्धा नाही." ती बाई चकित होऊन म्हणाली.

तेव्हां तपती चोराजवळ स्वतः गेली. तो मनुष्य दुसरा तिसरा कोणी नसून तिला अंजन देणारा तो अनोळखी मनुष्यच होता. ती त्याला म्हणाली–"काय हो, असली कामे तुमच्या सारख्यांनी करावी का? तुमच्याजवळ पैसे नसतील तर मी देते. घेऊन जा. एकदां तुम्ही मला मदत केली होती, या खेपेस मी मदत करते!"

त्या माणसाने चटकन मान वर करून तपतीला हळूच विचारले–"तू कोणत्या डोळ्याने मला पाहते आहेस?

तपतीने एका मागून एक डोळे बंद करून पहात थट्टेत म्हटले–"मी तुम्हांला आपल्या उजव्या डोळ्यांनी पहात आहे.

[illegible] डोळ्यात फुंकर घातला आणि अदृश्य झाला. तपतीने डावा डोळा बंद करून पुन्हा उघडून पाहिले तर तिला दिसत नव्हते.

तरी तपतीला त्या गोष्टीबद्दल पश्चात्ताप वाटला नाही. तिने त्यानंतर अंजनाची डबी उघडूनदेखील पाहिली नाही.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळाने विचारले– "राजा! तपती त्या माणसाला कां रागावली? त्याने तर तिच्यावर उपकार केला होता. पण त्याच्या चुकीकडे तिने दुर्लक्ष कां नाही केले? तिला काही कळत नव्हते की काय? की त्याने केलेले उपकार विसरून गेली होती? तिने ते अंजन देखील कां नाही लावले? या प्रश्नांचे उत्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

ते ऐकून विक्रमादित्य म्हणाला–"अंजन देणाऱ्याने तपतीला मदत केली होती हे खरे आहे. परंतु कोणी मदत केली म्हणून माणसाने बऱ्यावाईटाचा विचार सोडून द्यायचा असे थोडेच आहे? तसे केले तर ती केवळ स्वार्थबुद्धी होईल. तपतीमध्ये तशी स्वार्थबुद्धी नव्हती. ती कोणते ही काम करण्यापूर्वी बऱ्यावाईटाचा विचार करून करीत असे. म्हणूनच उपकाराची थोडी फार फेड करण्याच्या हेतूनेच तिने उपकारकर्त्याला पैशाची गरज आहे का विचारले. तिला जे आपले कर्तव्य वाटले ते तिने केले. त्या प्रयत्नात अंधत्व येवो की आणखी काही होवो, तिची तिला फिकीर नव्हती. अनैतिक काम करणाऱ्याकडून मदत घेणे तिला पसंत नव्हते. म्हणून तिने पुन्हा ते अंजन वापरले नाहीं. म्हणून तपतीच्या व्यवहारात काही दोष आहे, असे म्हणतां येणार नाही.

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होतांच वेताळ प्रेताबरोबर नाहींसा झाला व झाडाच्या फांदीला लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

धोब्याची बायको

एका गावी एक धोबी रहात असे. त्याची बायको फार हट्टी होती. एकदा नवराबायको कपडे धुवायला नदीवर गेली. दररोज दोघं ज्या जागी कपडे धूत असत तेथे पाण्याला जोर जास्त होता. म्हणून धोबी बायकोला म्हणाला–"आज पाण्याला जोर दिसतो आहे. दुसरीकडे जाऊ या."

परंतु धोब्याच्या बायकोने ऐकले नाही आणि पाण्यात उतरली आणि वाहून गेली. त्यानंतर ती एक पिशाचीण झाली आणि दुसऱ्या मुलीच्या अंगात शिरली. मांत्रिकांनी भूत उतरविण्याचा खूप प्रयत्न केला, पण तो सर्व फुकट गेला.

ती गोष्ट धोब्याला कळली तेव्हां त्या धोबिणीच्या आईवडिलांना तो म्हणाला–"मी हिचं भूत उतरवून देतो. मला तिच्याशी दोनच मिनिटे बोलायला परवानगी द्या." त्या मुलीच्या आईबापांना होकार दिला. धोब्याने त्या मुलीच्या कानात जाऊन हळूच सांगितले–"तू ज्या मुलीच्या अंगात शिरली आहेस तीच जागा चांगली आहे. तू ही जागा सोडून आणखी कोठे जाऊ नकोस. समजले?"

लगेच ती धोबीण त्या मुलीला सोडून पळून गेली. त्या मुलीचे लग्न त्या धोब्याशी तिच्या आईवडिलांनी करून दिले.

बदकवाला केसू

एका गावी एक गरीब बाई रहात होती. तिला केसू नावाचा एक व्रात्य मुलगा होता. त्या गरीब बाईच्या घरी दोन माद्या बदके, एक नर बदक आणि सोळा पिल्ले होती. केसूला त्यांना दाणा चारा खायला घालायला गंमत वाटे. एकदा तो बदकाची पिल्लं बाजारात जाऊन विकून येतो असे आईला सांगून निघून गेला. केसू पिल्लांबरोबर बाजारात पोचला त्या वेळी रविदास नामक एका श्रीमंत माणसाने त्याला विचारले–"काय रे ही पिल्ले काय भावाने विकणार आहेस?"

तो म्हणाला–"एका जोडीला दोन चांदीची नाणी."

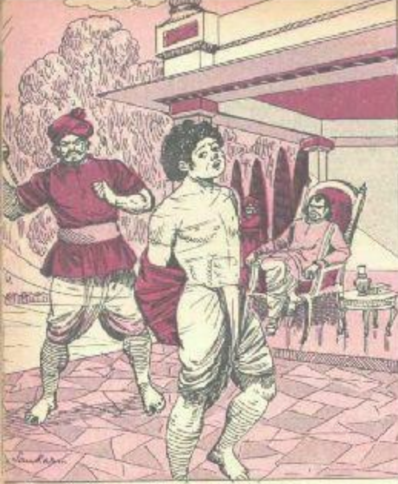
रविदास गावातला सर्वात श्रीमंत मनुष्य होता. गावभर त्याचा वचक होता. तो केसूला म्हणाला–"काय रे पोरा! तू मला भाव सांगायला निघाला आहेस काय? मी दोन तांब्याची नाणी देईन."

"मी तुम्हांला एकदा सांगितले, दोन चांदीची नाणी घेईन. बदके हवी असली तर घ्या, नाहीतर चालू लागा." केसूने तितक्याच ताठर स्वरात उत्तर दिले.

"या मूर्खाला धरून माझ्या घरी घेऊन या आणि याची बदके देखील घेऊन या." रविदास आपल्या नोकराना म्हणाला. नोकर केसूला रविदासाच्या घरी पकडून घेऊन गेले आणि मालकाच्या आज्ञेने चिंचेच्या पंचवीस काठ्या ओढल्या त्याच्या अंगावर.

मार खाल्ल्यावर केसूचा 'अहं' जागा झाला. तो म्हणाला–"मी तुझ्याकडून तिप्पट रक्कम वसूल केली नाही तर नावाचा केसू नाही."

त्यानंतर केसू कित्येक वर्षं आपल्याच गावी राहून जे काम मिळे ते करून आपले दिवस कसेबसे काढीत होता. आता त्याला

पंचविसावे वर्ष लागले होते. परंतु रविदास-वरचा राग त्याच्या मनातून कमी झाला नव्हता. उलट वाढतच गेला.

काही काळ लोटल्यावर तो रविदासच्या गावी आला. रविदास एक वाडा बांधीत असल्याचे त्याला कळले. केसू सुतार होऊन रविदासकडे गेला आणि इमारती लाकूड ठेवले होते ते तो लक्षपूर्वक पाहू लागला.

रविदासने त्याला पाहिले आणि विचारले–"कोण रे बाबा तू? तुला माहिती आहे वाटते इमारती लाकडाची?"

"मी आहे सुतार. फार दूर आहे आमचे गाव. मला इमारती लाकडाची चांगली माहिती आहे." केसू म्हणाला.

मोठ्या इमारतीला हवे आहे म्हणून विचारले." रविदास म्हणाला.

"मोठ्या इमारतीलाच हवे असेल तर हे नाही कामाचे." केसू म्हणाला.

रविदास म्हणाला–"मी जंगलाचा एक भागच विकत घेतला आहे. तू माझ्या-बरोबर चल आणि इमारतीला लागणाऱ्या लाकडाची निवड कर."

केसूने होकार दिल्यावर रविदास त्याला बरोबर घेऊन आणि तिघाचौघा लाकूड-फोड्याना बोलावून घेऊन जंगलात गेला. केसूने चांगल्या झाडांची निवड केली आणि लाकूडफोड्यांना ती झाडे तोडायला सांगि-तली. नंतर जंगलाच्या मध्यभागी केसूला घेऊन गेला. निर्जन जागी एक मोठे झाड दाखवून केसू म्हणाला–"हे झाड पहा. हे आहे तुमच्या इमातीच्या लायक झाड. पहा तर केवढे रुंद खोड आहे?" असे केसूने म्हटल्यावर रविदास दोन्ही हातांनी झाडाची जाडी मोजून पाहू लागला.

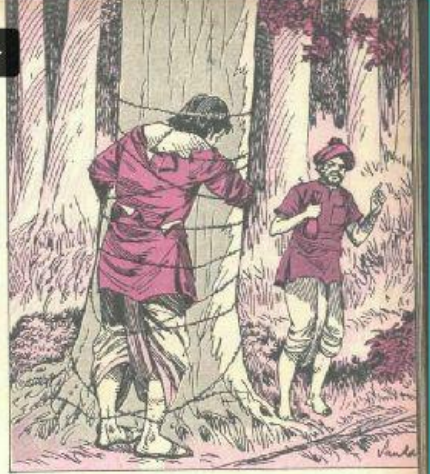
परंतु केसूने संधी साधून रविदासचे दोन्ही हात फास घालून घट्ट आवळले आणि रविदासाला त्या झाडाला बांधले. नंतर झाडाची एक काठी तयार करून घेऊन रविदासाला झोडपून काढले. नंतर रवि-दासाच्या खिशातून पैशांचा बटवा काढला

घेऊन म्हणाला–"रविदास मी सुतार नाही; बदकवाला केसू आहे, केसू. तू माझी बदके बळजबरीने घेऊन गेलास आणि मला नोकरांकरवी बडविलेस. आज मी तृतियांश कर्ज व्याजासकट वसूल केले. अजून पुरी किंमत वसूल करावयाची आहे. मी आणखी दोनदां तुझ्याकडे येईन किंमत वसूल करून घ्यायला." असे सांगून केसू निघून गेला.

रविदासाच्या नोकरांनी धन्याला हुडकून काढण्यासाठी सारे जंगल पालथे घातले. शेवटी तो एकदाचा सापडला. रविदासाचे सर्व अंग ठणकत होते. त्याहून जास्त केसूची त्याला धास्तीच वाटू लागली होती.

काही दिवसांनी केसूला लोकांच्या तोंडी ते सर्व कळले. तो एका वैद्याचा वेष करून गावातल्या धर्मशाळेत उतरला. गवातले लोक धर्मशाळेत रविदासाच्या आजारा-विषयी आपसात बोलत होते. केसू त्या लोकांना म्हणाला–"अरे, मी त्याचा आजार एका दिवसात बरा करून देईन."

लोकांच्या तोंडी धर्मशाळेत परगावचा एक वैद्य आल्याचे ऐकून रविदासने त्याला बोलावून घेतले व विचारले–"वैद्यबुवा! मी या आजारातून चांगला बरा होऊन हिंडू फिरू लागेन का हो?"

"कां नाही हो? मी एक उत्तम औषध तयार करून देतो. काही मिनिटात तुम्हांला आराम पडेल." असे सांगून केसूने रविदासच्या एका नोकराला बोलाविले व म्हणाला–"तू जाऊन ही मुळी घेऊन ये." नंतर दुसऱ्या नोकराला व इतर नोकरांना कोणत्यातरी वनस्पतीचे नाव सांगून आणायला पाठवून दिले. नंतर एक काठी घेऊन आला व रवि-दासला म्हणाला–"तुझे खरे औषध हे आहे. मी बदकवाला केसू आहे, केसू. बदकांची किंमत वसूल करायला दुसऱ्यांदा आलो आहे." केसूने रविदासला त्या स्थितीतही बडविले. अंगात शक्ती नसल्यामुळे रविदासला ओरडवत देखील नव्हते. त्याचे डोळे पांढरे

होण्याची वेळ आली व तो धापा टाकू लागला तेव्हां केसूने त्याला मारायचे सोडले. तिजोरी उघडून बदकांची किंमत वसूल केली व म्हणाला–"आता फक्त एकदांच येईन किंमत वसूल करायला."

त्यानंतर कित्येक वर्षे लोटली. रविदास चांगला बरा झाला होता व आपली सर्व कामे नित्याप्रमाणे करू लागला होता. तो बदकवाल्या केसूचे नावच विसरून गेला होता. परंतु केसू विसरला नव्हता.

एक दिवशी केसू बाजारपेठेंत गेला. रविदास तोपर्यंत बाजारात आला नव्हता. एक मनुष्य एक घोडा विकत असलेला त्याला दिसला. घोडेवाला म्हणाला–"हा घोडा एक तापट घोडा आहे. याच्यासारखा पळणारा घोडा मिळणे शक्य नाही."

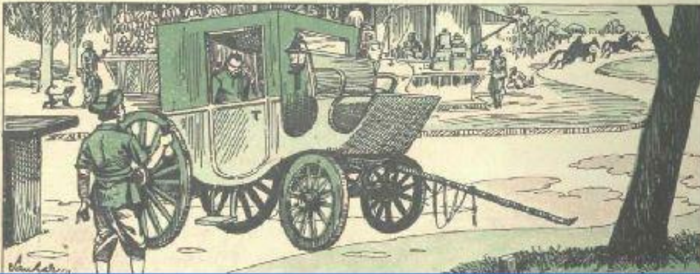
"मला चांगला पळणाराच घोडा पाहिजे. मी सांगतो तसे केलेस तर मी तुझा हा घोडा विकत घेईन." केसू म्हणाला.

"मी काय करावे म्हणतां?" घोडेवाल्याने विचारले

एक श्रीमत मनुष्य घोड्याच्या गाडीत बसून येतो आहे. तू त्याच्यासमोर जाऊन मोठ्याने ओरडून सांग, मी बदकवाला केसू आहे आणि लगेच घोड्यावरून परत ये. नाहीतर तुझा जीव धोक्यात पडेल."

घोडा विकणारा त्याप्रमाणे रविदासच्या गाडीजवळ जाऊन ओरडला आणि उलट पावली घोडा भरधाव सोडून परतला.

रविदासने घाईघाईने आपली गाडी थांबविली. घोडे सोडून द्यायला सांगून आपल्या नोकरांना म्हणाला–"तुमच्यापैकी जो कोणी त्या घोडेस्वाराला पकडून आणील त्याला मी दोन सोन्याची नाणी बक्षिस देईन, पळा." रविदास एकटा गाडीत राहून गेला. तेव्हां केसू येऊन म्हणाला–"बदकवाला केसू तो नव्हता, मी आहे." रविदासाचा चेहरा भीतीने पांढरा फट्ट पडला. केसूने रविदासाच्या खिशातून पैशांची पिशवी काढून घेतली व म्हणाला–आज तुझे कर्ज फिटले." त्यानंतर तो कधी रविदासाच्या दृष्टीसही पडला नाही.

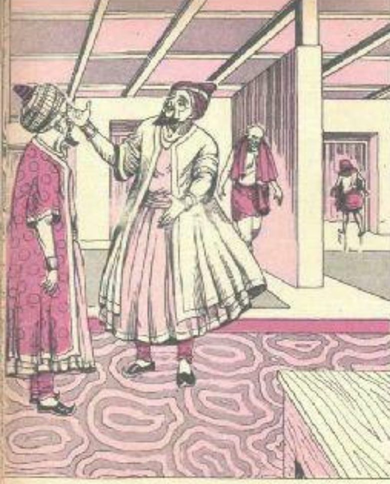
[४]

दुसऱ्या दिवशी अबू सीरने गावभर दवंडी पिटविली की गावातल्या लोकांना हमाम हवा असल्यास सरकारी हमाममध्ये त्यांना हमाम घेता येईल (स्नान करता येईल.) सुरवातीचे तीन दिवस कोणाकडून ही पैसे घेतले जाणार नाहीत. दवंडी ऐकून हमामखान्यासमोर लोकांची गर्दी जमा झाली. दवंडी पिटविल्याप्रमाणे अबू सीरने कोणाकडून पैसादेखील घेतला नाही. चवथ्या दिवशी हमाम खान्याच्या दारात अबू सीर एक पेटी घेऊन बसला. हमाम झाल्यावर लोक स्वेच्छेने पेटीत जेवढे पैसे टाकीत तेवढेच तो घेऊ लागला.

हमामखाना सुरू झाल्यानंतर काही दिवसांनी सुलतानाच्या तोंडी हमामखान्याची वाखाणणी ऐकून स्वत: बेगम साहबांनी हमामखान्यात हमाम घ्यायला जाण्याची इच्छा दर्शविली. अबू सीरने सकाळी पुरुषांसाठी व संध्याकाळी स्त्रियांसाठी हमाम खुले राहील असे जाहीर केले. स्त्रियांच्या स्नानाच्या वेळी त्याने पैसे वसूल करायला एका स्त्रीला नेमले.

बेगमने हमामखान्यात स्नान केल्यावर खूष होऊन हमामखान्याची वाखाणणी केली आणि दर शुक्रवारी हमामखान्यात स्नानाला जाऊ लागली. सुलतान सकाळी स्नानाला येई व बेगम संध्याकाळी स्नानाला येई. दोघे प्रत्येक वेळी एकेक हजार दीनार देत.

अशातऱ्हेने अबू सीरची कीर्ती जवळपासच्या राज्यात पसरली. परंतु त्याचा नम्रपणा थोडा देखील कमी झाला नाही. गरिबांविषयी त्याच्या मनात दया होती. तो त्यांना काही पैसे घेतल्याशिवाय स्नानाला परवानगी देई.

अबू सीरच्या हमामखान्याची वार्ता अबू कीरच्या कानावर गेल्याशिवाय राहली नाही. त्याने देखील हमामखान्यात जाऊन हमाम घेण्याचे ठरविले आणि नोकरां-चाकरांबरोबर निघाला.

हमामखान्यात पाय ठेवताच ऊद व चंदनाचा सुवास अबू कीरला आला. आत जाणाऱ्यांची व बाहेर येणाऱ्यांची त्याला गर्दी दिसली. त्याचा जुना मित्र पेटीजवळ स्मित मुखाने बसलेला अबू कीरला दिसला. आता अबू सीरची प्रकृती उत्तम सुधारली होती. कपडे तसे साधेच होते, पण नीटनेटके होते. म्हणून अबू कीर त्याला प्रथम ओळखू शकला नाही. परंतु त्याला ओळखल्यावर व त्याचे वैभव पाहिल्यावर अबू कीरच्या पोटात ईर्षाग्नी पेटला. तरी स्वत:च्या मनातली गोष्ट लपवून व स्वत: अबू सीरशी तो किती निर्दयपणें वागला होता हे विसरल्यासारखे करून आनंद व्यक्त करीत म्हणाला–"अरे अबू सीर! तू हे सर्व काय केलेस? एक मित्र दुसऱ्या मित्राला कधी विसरेल का? मी गावात एक दरबारी रंगारी म्हणून काम करतो आहे हे तुला माहीत नाही का? तू आपल्या जुन्या मित्राला असा कसा विसरलास? मी तुझा शोध लावण्यासाठी आपले नोकर पाठविले होते. पण तू कोठे सापडलासच नाहीस!"

अबू सीर आश्चर्यचकित होऊन म्हणाला–"अबू कीर! मी तुझ्या दुकानात आलो होतो. तेव्हां तू मला नोकरांकरवी बडवून, स्वत: मला पाया खाली तुडवून व चोर व लुच्चा म्हणून सांगून हाकलून लावलेस हे सर्व तू विसरलास काय?"

अबू कीर आश्चर्य वाटल्याचा अभिनय करीत म्हणाला–"तू हे म्हणतो आहेस काय? मी तुला बडवून हाकलून लावले? मी पाहिले देखील नाही, कित्येक महिने झाले. एक चोर माझ्या दुकानात शिरला होता, त्याला मी बडवून हाकलून लावले होते खरे. म्हणजे तू इतका अशक्त झाला होतास? मी नाहीं बुवा ओळखले तुला! चूक तुझीच. तू सांगायचे नाहीस का त्या दिवशी तू कोण आहेस हे? नोकरांवर असा चिडलो होतो की त्या रागात मी तुला मुळीच ओळखले नाही.

"बरे तर विसर ते सारे! झाले गेले होऊन गेले. आत जाऊन हमाम घेऊन ये." अबू सीर अबू कीरला म्हणाला.

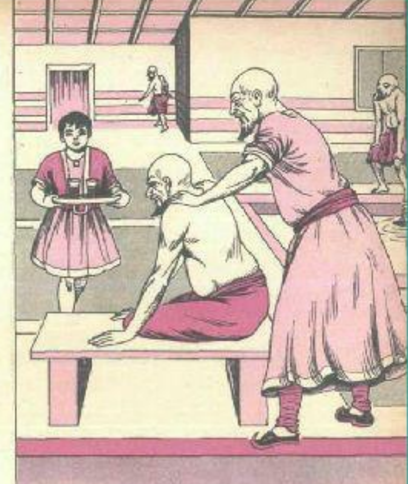
"पण, बडे भैयाजी तू कसा काय हा धंदा सुरू केलास?" अबू कीरने विचारले.

"तुला ज्याने हातभार दिला, त्यानेच माझा उद्धार केला." असे सांगून अबू सीरने थोडक्यात आपला धंदा कसा सुरू झाला व भरभराटीला आला हे सांगितले.

सर्व ऐकून घेऊन अबू कीर म्हणाला–"तुझ्यावर सुलतानाची मर्जी झाली ही त्या अल्लातालाची मेहरबानीच आहे. तू माझा दोस्त आहेस हे सुलतानाला सांगितलेस तर सुलतानाची मर्जी तुझ्यावर दुप्पट होईल."

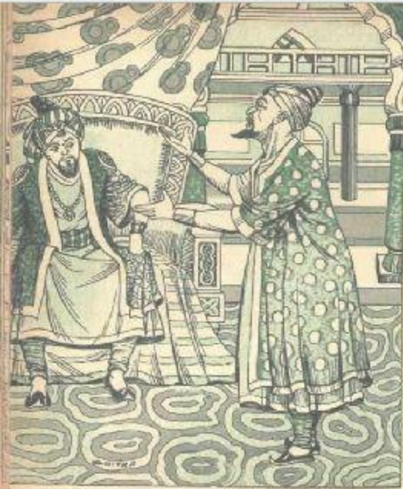
त्यानंतर अबू सीरने स्वत: मालिश केली, अबू कीरला प्यायला सरबत दिले. अबू सीर हा आदर फक्त सुलतानाचा करीत असे. म्हणून इतर लोक रंगाऱ्याचा आदर झालेला पाहून चकित झाले.

हमाम घेऊन परत घरी जाताना अबू कीर पैसे देऊ लागला. पण अबू सीरने पैसे घेतले नाहीत व म्हणाला–"तू काय

विचार करून पैसे द्यायला आलास रे? मित्रांमध्ये पैशांची देवाण घेवाण कसली?"

"मर्जी तुझी, बरे तर येतो. तू माझी इतक्या प्रेमाने विचारपूस केलीस व माझा आदर केलास. तुला मी एक सल्ला देऊ इच्छितो. तुझा हमाम सुंदर आहे व येथे सर्व तऱ्हेची उत्तम व्यवस्था आहे. पण एका गोष्टीची उणीव भासते. फालतू केस गळून पडायचे एक उबटण तू तयार करून ठेव. कसे करतात, हे माहीत आहे का तुला? चुन्यात बिब्बा घालून वाट. नंतर त्यात तेल घालून त्याची गोळी तयार कर. वास राहू नये म्हणून थोडीशी कस्तूरी टाक. ते उबटण लावून तू सुलतानाला स्नान घाल. सर्व अंग

कसे तुळतुळीत मऊ होईल." अबू कीर म्हणाला.

अबू सीरने ते सर्व वर्णन टिपून ठेवून घेऊन अबू कीरला निरोप दिला.

अबू कीर सरळ सुलतानाकडे गेला व घाबऱ्या घाबऱ्या आवाजात म्हणाला– "सुलतान! आपल्याला सावध करून ठेवावे म्हणून आलो आहे."

"मला सावध करून ठेवायला?" सुलतानाने विचारले.

"अल्लाच्या मेहरबानीने आजपावेतो हा दुश्मन आपले काही बरेवाईट करू शकला नाही. अबू सीर कट करून आपला शेवट करणार आहे." अबू कीर म्हणाला.

नाही सांगत." सुलतानाने विचारले.

"महाराज! या खेपेस आपण हमाम मध्ये जाल तेव्हां जिवंत परत येऊ शकणार नाही." अबू कीर म्हणाला.

"कां? सांग ना ते?" सुलतानाने विचारले.

अबू कीर घाबरून सर्व अंग हादरल्याचे सोंग करीत म्हणाला–" विष! बिब्बा, कुचल्याचे बी आणि चुना मिसळून अबू सीर आपल्या शरीराला त्याचे उबटण लावणार आहे. तो ते उबटण लावल्याने आपल्या अंगावरचे अनावश्यक केस गळून पडतील व अंग कसे तुळतुळीत होईल, असे सांगेल. परंतु ते उबटण अंगाला लागले की सर्व अंगाची लाही लाही होईल. तो दुश्मनांचा हेर आहे. त्यांनी त्याला तुमचा जीव घ्यायला पाठविला आहे. मी आपले मीठ खाल्लें आहे. म्हणून आपल्याला सावध करण्यासाठी मुद्दाम आलो आहे." अबू कीरने जे काही खोटे सांगितले त्यावर सुलतानाचा विश्वास तर बसलाच आणि वर त्याच्या हृदयाचा थरकाप उडून गेला. तो अबू कीरला म्हणाला–" तू ही गोष्ट कोणाला सांगू नकोस. मी आतां वजिराला घेऊन हमामखान्यात जातो. ते खरे आहे की नाही याचा शहानिशा मला करून घ्यावयाचा आहे."

पोंचला तेव्हां अबू सीर सुलतानाला स्नान करून द्यायला तयार झाला. परंतु राजाने प्रथम वजिराला स्नान घालायला सांगितले.

वजिराचे स्नान झाल्यावर अबू सीर सुलतानाला म्हणाला–"सुलतान मी एक नव्या तऱ्हेचे उबटण तयार केले आहे. अंगावरचे सर्व अनावश्यक केस झडून जातील व अंग कसे तुळतुळीत होईल."

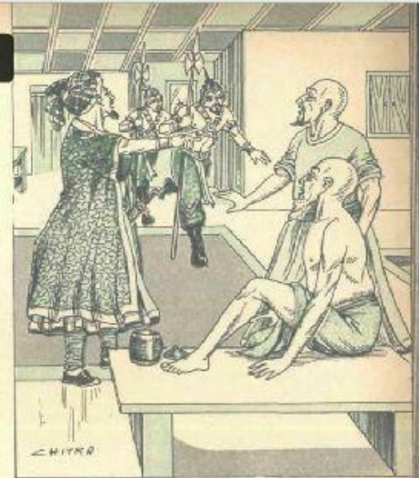
"पाहू तरी. तू त्याचा प्रयोग वजिरावर कर." सुलतान म्हणाला.

अबू सीरने ते वजिराच्या पायाला लावले. लगेच जेथे जेथे केस होते गळून गेले आणि अंगाची आग झाली.

ते पाहून सुलतानाला अबू कीर म्हणाला ते खरे वाटले व त्याने अबू सीरला कैद करायला शिपायांना सांगितले. म्हणाला– "या खुनी हेराच्या मुसक्या बांधून याला अंधारकोठडीत टाका."

त्यानंतर सुलतान, वजीर व नोकर अबू सीरला घेऊन महालात आले.

थोड्या वेळाने सुलतानाने बंदराच्या अधिकाऱ्याला बोलावून आज्ञा केली की तू या राजद्रोही माणसाला घेऊन जाऊन याला चुन्याच्या पोत्यांना बांधून समुद्रात टाक. मी महालातून पाहणार आहे. चुन्याने पाणी

खवळून आले की याला अंगाची आग ही वस्तू कशी असते याची कल्पना येईल."

"जो हुकूम सरकार!" असे म्हणत बंदराचा अधिकारी अबू सीरला एका लहानशा होडक्यात बसवून निघाला.

तो अधिकारी काही काळापूर्वी एका अबू सीरच्या हमामखान्यात स्नानाला गेला होता. त्याच्याजवळ तेव्हां पैसे नव्हते. तरी अबू सीरने त्याच्याकडून एक पैसादेखील घेतला नाही आणि त्याला हमामखान्यात उत्तम स्नान करविले. म्हणून तो अबू सीरच्या उपकाराची फेड केव्हां कशी करता येईल हा विचार करीत असे. या वेळी त्याला आयती संधी मिळाली. तो अबू सीरला एका बेटावर

घेऊन गेला आणि म्हणाला–"बडेमियां! तुझ्या उपकाराची फेड करण्याचा विचार माझ्या मनात आहे. परंतु मला पहिल्याने हे सांग की तू सुलतानाविरुद्ध असा कोणता कट केला होतास?"

"मित्रा! अल्ला साक्षी आहे. मी काही अपराध केला नाही. मला ही शिक्षा सुलतानानें कां केली हे मला माहीत नाही." अबू सीर म्हणाला.

"तरमग तुझा कोणीतरी शत्रू असेल व त्याने सुलतानाचे कान भरले असतील. तू या बेटावर रहा. तुझ्या जिवाला कोणत्याही प्रकारचा धोका नाही. तू मासे पकडत रहा, म्हणजे तुझा वेळ जाईल. मी तुला

करतो." बंदराचा अधिकारी म्हणाला.

त्यानंतर त्याने पोत्यात चुना भरला. पोती होडण्यात भरली आणि महालाच्या खिडकीजवळ होडके घेऊन जाऊन तेथे होडके थांबवले व म्हणाला–"त्या दुष्टाला चुन्याबरोबर पोत्यात कोंबले आहे." राजाने हात हलवून खूण करताच त्याने सर्व पोती समुद्रात फेकून दिली.

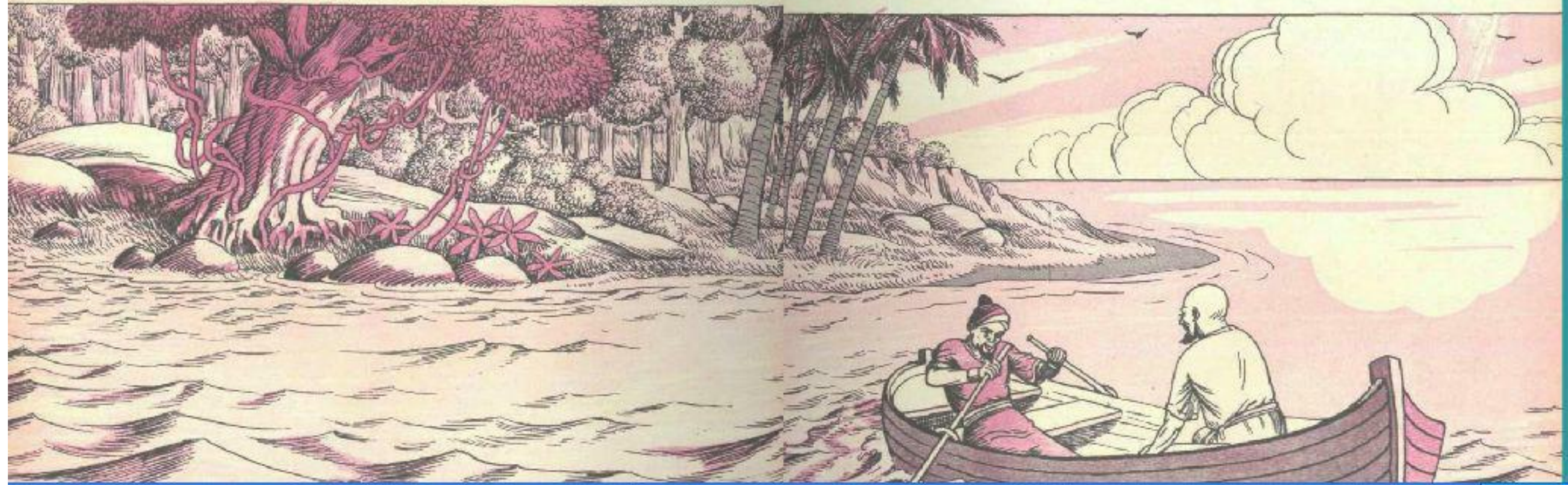
परंतु सुलतानाने जेव्हां हात हलवून खूण केली तेव्हां त्याच्या बोटातली अंगठी पाण्यात पडली. सुलतानाचा व त्याच्या प्रजेचा त्या अंगठीवर फार विश्वास होता. त्या अंगठीत काही तरी अद्‌भुत शक्ती आहे

युद्धास आला तर त्या अंगठीच्या प्रतापाने शत्रू जागच्या जागी भस्म होऊन जाईल असे सर्वांना वाटे. ती अंगठी हरवल्याचे प्रजेला कळले तर प्रजेचा सुलतानावरचा विश्वास उडून जाईल. म्हणून सुलतानाने ती गोष्ट कोणाला सांगितली नाही.

तिकडे बेटावर अबू सीर दररोज सकाळ संध्याकाळ मासे धरीत असे. तो स्वतःचा एकटेपणा विसरूनजाई व पोट भरायला मासेपण मिळत.

पहिल्याच दिवशी अबू सीरने पाण्यात जाळे टाकले त्यावेळी जाळयात निरनिराळया रंगाचे अनेक लहान मोठे मासे सापडले. मासे खाऊन बरेच दिवस झाले होते. म्हणून त्याची चंगळच झाली. पुढे तर इतके मासे मिळू लागले की तो बंदराच्या अधिकाऱ्याच्या हाती ते मासे सुलतानाकडे पाठवू लागला. सुलतानाच्या सैंपाक-घरात ते मासे छान भाजून व तळून येऊ लागले. म्हणून त्याला मासे खायला मिळत व सुलतानाला पण मिळू लागले. बंदराच्या अधिकाऱ्याने तशी व्यवस्था केली होती.

अबू सीरने एकदा एक मोठा मासा धरून सुरीने कापला. परंतु सुरी बाहेर काढून पाहिली तर सुरीच्या टोकाला एक अंगठी अंडकलेली दिसली. तीच सुलतानाची हर-

वलेली अंगठी होती. ती गोष्ट अबू सीरला माहीत नव्हती. म्हणून त्याने ती आपल्या बोटात घातली व ती छान बसली.

थोड्या वेळाने बंदराचा अधिकारी अबू सीरला नित्याप्रमाणे भेटायला त्या बेटावर आला. त्याच्या हातात सुलतानाची अंगठी पाहून तो चकित झाला. त्याने अबू सीरला ती अंगठी कशी मिळाली हे विचारून घेतले व म्हणाला–"याला म्हणतात भाग्य! कोणाच्या नशिबात काय लिहिले आहे, हे त्या करीम परवरदिगारलाच माहीत. तुला या अंगठीच्या सहाय्याने प्रत्यक्ष सुलतानाकडे जाता येईल. तुला कोणी अडवणार नाही. तुझ्या बोटात

करू लागेल. असा त्या अंगठीचा माहिमा आहे."

अधिकाऱ्याच्या सल्ल्याप्रमाणे अबू सिर सुलतानाच्या महालात गेला. त्यावेळी सुलतानाचा दरबार लागलेला होता. त्याने अबू सिरला पाहून विचारले–"कायरे तुला माझ्या समोर सुमुद्रात फेकले होते. मग तू कसा काय जिवंत बाहेर आलास?"

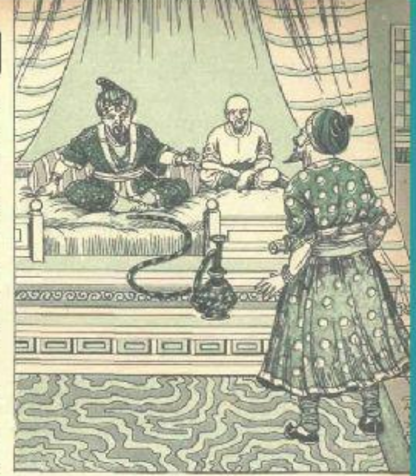
अबू सीरने सुलतानाला घडलेली गोष्ट जशीच्या तशी सांगितली. म्हणाला–सुलतान! आपण माझ्यावर जी मेहरबानी दाखविलीत ती मी कधी विसरणार नाही. त्या उपकाराची फेड म्हणून मी ही अंगठी आपणांला द्यायला आलों आहे. परंतु एक गोष्ट मी आपणांस सांगू इच्छितो. मी आपण समजत आहां तसा राजद्रोही किंवा विश्वासघातकं नांही. मी या पुढे कधी आपणांसमोर येणार नाही. परंतु जाण्यापूर्वी एक निवेदन करीत आहे. आपण माझ्यावर कोणत्या आधोर राजद्रोहाचा आरोप लावून मला मृत्युदंड दिलात, सांगण्याची मेहरबानी करावी."

सुलतानाने जेव्हां अबू सीरच्या हातातली अंगठी घेऊन आपल्या बोटात घातली तेव्हां त्याला पुनर्जन्म झाल्यासारखे वाटले. तो

"अबू! माझ्या क्रूरपणामुळे तुझा जीव जाणार होता. परंतु तुझे नशीब बलवत्तर. विश्वासघातकी व राजद्रोही कधी ही अंगठी परत करायला आला नसता. अबू कीरने तुझ्यावर खोटा आरोप लावला होता. त्याने मला सांगितले की तू शत्रूचा हेर असून केस गळण्यास उबटण म्हणून तू विष आणून माझा जीव घेण्याच्या विचारात होतास."

ते ऐकून अबू सीरच्या डोळ्याला पाणी आले. तो सुलतानाला म्हणाला–"गरीब परवर! अबू कीरला मी आपला मित्र समजून त्याच्या साठी किती कष्ट सहन केले आणि प्रत्येक वेळी तो या ना त्या तऱ्हेने माझ्याशी दगाबाजी करीत आला. त्यानेच मला हे औषध तयार करून हमामखान्यात येणारांस लावायला सांगितले होते, व त्यापासून जिवाला धोका नाही, असे देखील सांगून ठेवले होते. परंतु ही सर्व त्याची लबाडीच ठरली."

सुलतानाला अबू सीर म्हणाला, ते सर्व खरे वाटले. सुलतानाने धर्मशाळेच्या दरबानाला व अबू सीरकडे काम करणाऱ्या नोकरांना बोलावून घेतले. सुलतानाने चवकशी केली तेव्हां त्यांच्या कडून अबू सीरने जे काही सांगितले ते खरे आहे असे

आढळून आले. त्यानंतर त्याने शिपायाना हुकूम केला–"तुम्ही जाऊन अबू कीर रंगाऱ्याला तो असेल त्या स्थितीत अटक करून माझ्या समोर हजर करा."

शिपायांनी अबू कीरला मुसक्या बांधून आणले. अबू सीरला सुलतानाच्या शेजारी बसलेला पाहून त्याची छाती धडधडू लागली.

सुलतानाने अबू कीरला पाहतांच विचारले–"हा तुझा दोस्त आहे, तू याचा अपमान केला आहेस. याचे पैसे चोरून नेलेस, याला शिवीगाळ केलीस, मार हाण केलीस व शेवटी माझ्या करवी याचा जीव घ्यायचा घाट घातलास.

अल्लाच्या मेहरबानीने हा मेला नाही. याने केलेल्या आरोपाविरुद्ध तुला काही बोलावयाचे आहे का?

"तो नकार काय देणार, कसा देणार?" सरदार म्हणाले. तेव्हां सुलतानाने हुकूम दिला की तुम्ही या दुष्ट माणसाच्या तंगड्या धरून गावभर याला फरपटत हिंडवा. शेवटी चुन्याच्या पोत्यात त्याला कोंबून समुद्रात बुडवा."

अबू सीरला मित्राची दया आली. म्हणाला–"गरीब परवर! माझी एक विनंती आहे, आपण याला माफ करून सोडून द्यावे. मी याचे सर्व अपराध माफ करीत आहे."

"तू पाहिजे तर माफ कर. पण मी नाही माफ करणार. घेऊन जा रे याला." त्याने शिपायाला आज्ञा केली.

शिपाई अबू सीरच्या मित्रद्रोहाचे व राजद्रोहाचे वर्णन करीत त्याला राजधानी-भर फरपटत ओढून नेऊ लागले. शेवटी त्याला त्यांनी चुन्याच्या पोत्यात घालून [illegible] मरण पावला.

त्यानंतर सुलतान अबू सीरला म्हणाला– "आता तू तुला जे काही पाहिजे ते मागून घे."

"गरीब परवर! मला फक्त स्वदेशी जाण्याची परवानगी देण्याची कृपा करावी." अबू सीर म्हणाला.

"मी तुला आपला वजीर नेमतो, आहे कबूल?" सुलतानाने विचारले.

परंतु अबू सीरने नम्रपणे ते नाकबूल केले. तेव्हां सुलतानाने त्याच्या प्रवासासाठी एक जहाज तयार करविले. त्याला निर-निराळ्या वस्तू भेट म्हणून दिल्या व अपार धन देऊन त्याला निरोप दला.

अबू सीर अॅलेक्झांड्रियाच्या बंदरात उतरल्यावर काही दिवसांनी एक पोते तरंगत येत असलेले दिसले. त्यात अबू कीरचे मृत शरीर होते. अबू सीरने त्यांच्या देशाच्या रीतीप्रमाणे त्याला पुरून त्यावर सुंदर कबर बांधली. (सम्पूर्ण)

धर्मशाळा

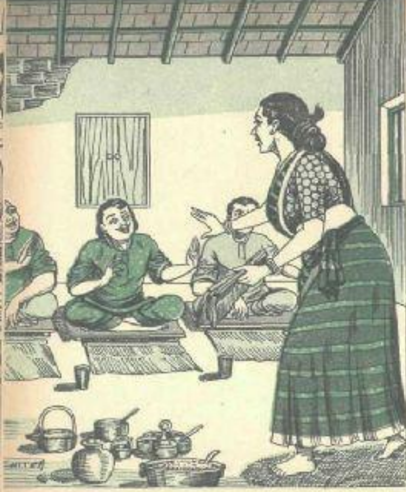
एकदा गोविंदपूर गावच्या गावकऱ्यांनी एक सभा घेऊन गावात येणाऱ्या प्रवासी लोकांना उतरण्यासाठी एक धर्मशाळा बांधायचे ठरविले. धर्मशाळेची व्यवस्था पहायला एका कारकुनाची व जेवणा खाण्याची व्यवस्था करायला एका सैंपाकीण बाईची नेमणूक झाली. लहान मोठ्या कामा-साठी एक नोकर ठेवण्यात आला. देवळाची म्हणून जी थोडी शेत जमीन होती तिच्या वरच्या उत्पन्नातून सर्व खर्च काढायचे ठरले.

काही दिवस धर्मशाळेची व्यवस्था उत्तम राहिली. धर्मशाळा गावापासून थोडी दूर होती. म्हणून प्रवासी लोकांशिवाय गावातला कोणी मनुष्य धर्मशाळेत येत नसे. प्रवासी धर्मशाळेत जेवून झोपत व उजाडल्यावर आपापल्या कामाला निघून जात. प्रवाश्यात कोणी श्रीमंत असे, तो धर्मशाळेच्या नोकर-वर्गाला थोडे फार इनाम देई.

परतु त्यामुळे नोकरवर्गाला प्रवाश्यांकडून पैसे उकळण्याची संवय पडू लागली. त्यांनी सर्व यात्रिकांकडून हक्काने पैसे मागायला सुरवात केली. जे लोक पैसे देत नसत त्यांना धर्मशाळेत पाय ठेवायला सुद्धा ते परवानगी देत नसत. यात्रिक लोकांनी धर्मशाळेत पाऊल टाकताच नोकर पैसे वसूल करी व सैंपाकीण बाई पैसे घेतल्या शिवाय जेवायला वाढीत नसत आणि कारकून झोपायला जागा देत नसे. अशा तऱ्हेने धर्मशाळा एक खानावळ झाली.

एकदा एक नोकर गोपाळपूरच्या वाटेवर गोविंदपूरला आला आणि त्याने धर्मशाळेत उतरण्याचा विचार केला. परंतु त्याच्या जवळ पुरेसे पैसे नव्हते. म्हणून धर्मशाळेत त्याला पाऊल ठेवता आले नाही. त्याला रात्रभर उपाशी एका झाडाखाली झोपावे लागले आणि दुसऱ्या दिवशी गोपाळपूरला

श्री म. र. कुलकर्णी

गेल्यावर त्याने ती गोष्ट आपल्या मित्र-मंडळीस सांगितली.

तेव्हां तेथे केशव नामक एका तरुणाने ते सर्व ऐकून घेऊन धर्मशाळेच्या नोकर-वर्गाची चांगली खोड मोडण्याचे ठरविले. तो आपल्या एका नोकराला बरोबर घेऊन रात्री जेवणाच्या वेळेला गोविंदपूरच्या धर्मशाळेत आला. धर्मशाळेत येण्यापूर्वी त्याने आपल्या नोकराला सांगून ठेवले होते की गोविंदपूरला जाऊन धर्मशाळेत गोविंदपूरच्या राजाचा मेहुणा येऊन उतरला असल्याचे त्याने सांगावे.

केशव धर्मशाळे जवळ पोचताच धर्म-शाळेचा नोकर त्याला म्हणाला–"साहेब,

पैसे दिल्यास स्नानाची व्यवस्था वगैरे होईल."

केशवने बहिऱ्या माणसाचा अभिनय करून म्हटले–"होय होय, मी एकटाच आहे." असे म्हणत तो धर्मशाळेत शिरला.

जेवणाच्या जागी सैपाकीण बाई पाने मांडून सर्वांना जेवण वाढीत होत्या. केशवला पाहून ती म्हणाली–"पैसे द्या, सर्वांबरोबर आपले पानपण वाढते."

"मला सर्व आवडते. मी सर्व खातो, काळजी करू नका." असे म्हणत केशव एका वाढलेल्या पानावर बसला.

सैपाकीण बाई एकदम ओरडली–"अहो, उठा पानावरून! हे पान तुमच्यासाठी नव्हते वाढले." परंतु केशवने तिकडे दुर्लक्ष केले.

"अहो आजी! त्याला बसू द्या. त्याला ऐकायला येत नाहीसे दिसते आहे. बहिरा असेल." खायला बसलेले इतर लोक म्हणाले. त्यांनी तिला बसल्या पानावरून कोणाला उठून लावणे एक फार मोठे पाप आहे, असेदेखील समजावून सांगितले. सैपाकिणीला गप्प बसावे लागले.

केशवने पोटभर खाऊन घेतले व कार-कुनाला म्हणाला–"माझ्यासाठी झोपायला बिछाना कोठे घातला आहे?"

काढ!"

"मऊ शिवरीच्या कापसाचा बिछाना मला हवा." केशव म्हणाला.

ते ऐकून कारकून बाहेर येऊन नोकराला म्हणाला–"या बहिऱ्याला धक्के मारून बाहेर काढ रे! याला वाटते आहे, ही याच्या बापाची इस्टेट आहे."

दोघे आत जाऊन पाहतात तर केशव दुसऱ्यासाठी घालून ठेवलेल्या बिछान्यावर घोरत पडलेला होता.

नोकराने केशवला हालवून उठविले, तेव्हां केशवने आपल्या घरच्या नोकराशी तो बोले त्या तऱ्हेच्या आवाजात थोडा रागाने म्हणाला–"काय रे, तुझी धाड आली आहे काय?"

"पहिल्याने धर्मशाळेबाहेर हो!" कारकून तावातावाने म्हणाला.

"हा बिछाना पुरे मला. शिवरीच्या बिछान्याची गरज नाही आता." केशव म्हणाला.

"अरे, याला बिछान्यावरून ओढून धक्के मारून बाहेर काढ!" कारकून म्हणाला. नोकर कारकुनाच्या आज्ञेने केशवशी ओढा-ताण करू लागला. तेवढ्यात गावकरी केशवच्या नोकराबरोबर धर्मशाळेत येऊन पोचले आणि त्यांनी कारकुनाला विचारले–"सरकारांचे मेहुणे उतरले आहेत म्हणे, धर्मशाळेत कोठे आहेत ते?"

"अहो, तुमच्या राजाचा मेहुणा कोण आहे, देवाला माहीत. पण हे लोक पहा, मी पैसे दिले नाहीत म्हणून मला धर्मशाळे-बाहेर काढीत आहेत." केशवने घडलेला सर्व प्रकार सांगितला. गावकऱ्यांना आश्चर्य वाटले. त्यांना इतर प्रवाशांकडून तिघांनी पैसे वसूल केल्याचे कळले. त्यानंतर गाव-प्रमुख जमले त्यांनी चवकशी केली तेव्हां कारकून सैपाकीण व नोकर तिघे प्रवाशांना कसे कष्ट देत होते हे कळले. त्यांनी त्या तिघांना नोकरीवरून काढले व त्यांना दंड केला आणि त्यापुढे धर्मशाळेवर देखरेख ठेवण्याचे काम पाळीपाळीने करू लागले.

मूर्ख चोर

एक ब्राह्मण कोठल्यातरी गावाहून आपल्या गावी परत चालला होता. वाटेत संध्याकाळ झाली आणि काळोख पडू लागला. ब्राह्मण एकटा होता आणि वाटेवर कोणी येणारा जाणारा पण नव्हता. म्हणून तो भीतभीत चालला होता. एका जागी चार चोरांनी त्याला अडवले आणि त्याच्याजवळ जे काही असेल ते मुकाट्याने द्यायला सांगितले.

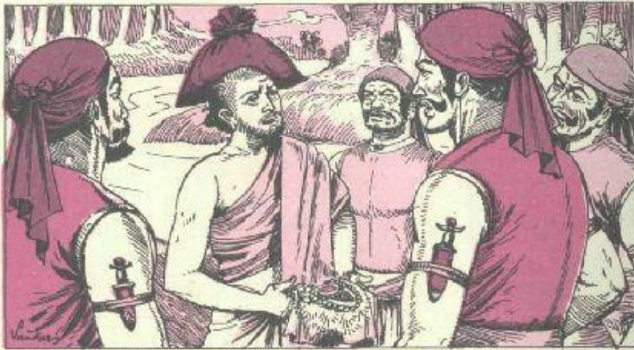
ब्राह्मणाजवळ सोन्याची अंगठी आणि गळ्यातला सोन्याचा एक सर होता. थोडेसे पैसे पण होते. त्याने जवळचे काही दिले नाही तर चोर त्याला मारहाण करायला तयार होते.

ब्राह्मणाने आपली पिशवी उघडली आणि चोरांना पैसे व सोन्याचे नग दाखवीत म्हणाला–"चोरीचा माल चोरांच्या हाती चालला आहे."

"हा चोरीचा माल आहे ?" चोरांनी आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"होय, कां ? येथून दोन मैलांवर दोनतीन चोर वऱ्हाडाच्या गाड्या लुटीत होते. मी दुरून पाहिले. तेव्हां माझ्या हातात हे पैसे आणि दागिने देत चोर म्हणाले–"तू हे घेऊन जा, पण ही गोष्ट कोणाला सांगू नकोस." ब्राह्मण म्हणाला.

ते ऐकून चोरांनी ब्राह्मणाजवळचे पैसे घेण्याचा विचार सोडला आणि ज्या बाजूला चोरी झाल्याची गोष्ट त्याने सांगितली होती त्या बाजूला पळत निघाले. तिकडे चोर पळाले आणि इकडे ब्राह्मणाने पाय काढला.

राजपुरोहिताचे चातुर्य

सुरेंद्रनगरच्या राजपुरोहिताचे नाव जाधोजी भट्ट असे होते. त्यांना नव्वदावे वर्ष लागले तेव्हांपासून त्यांनी दरबारात जायचे सोडले. वर्षातून फक्त एकदा आपला पगार घ्यायला ते जात. त्यांचा पुतण्या वल्लभ भट्ट राजपुरोहिताचे काम करी.

जाधोजी भट्ट सरकारी नोकरीतून सेवा-निवृत्त झाला असला तरी दरबारच्या कामाकडे त्याचे लक्ष असे. दररोज वल्लभ भट्ट घरी आल्यावर त्याच्याजवळ दरबारच्या कामाविषयी विचारपूस करी.

एकदा जाधोजी पुजेला बसला होता त्याच वेळी वल्लभ भट्टाने घरी येऊन राज-कुमार राज्याचे वांटे करणार असल्याचे सांगितले. त्या राज्यात दोन शहरे व बारा गावे होती. सुरेंद्रनगर व चूडानगर नावाची दोन नगरे होती. दोघां राजकुमारांची नावे अनुक्रमे अर्जुनसिंह आणि सब्लसिंह अशी होती. दोघांना प्रत्येकी एक नगर व सहा गावे वांटयाला येण्यासारखी होती. परंतु प्रत्येक सुरेन्द्रनगराचाच हट्ट धरून बसला. म्हणून वांटे करण्याचे काम मध्येच थांबले.

जाधोजी भट्ट पूजा संपताच विचार करू लागला. त्याच्या मनात अर्जुनसिंहाला सुरेंद्र नगर मिळावे असे होते. त्याने मनाशी ठरवून टाकले की मोठ्या राजकुमाराला सुरेंद्रनगर देववून दुसऱ्या राजकुमाराला चुडानगर देववायचे.

दुसऱ्या दिवशी जाधोजी भट्ट दरबारात गेला. जाधोजीला एकाएकी दरबारात आलेला पाहून सर्व दरबारी चकित झाले. एका खोलीत राजकुमार बोलत बसले होते. जाधोजी तेथे गेला.

"आपण येथे येण्याची तसदी कशासाठी घेतलीत ? निरोप पाठविला असतात तर आम्ही आपल्या सेवेला उपस्थित झालो

कु. सुरेश न. गव्हाणकर

असतो. विनाकारण आपल्याला इतके कष्ट सहन करावे लागले." दोघे राजकुमार म्हणाले.

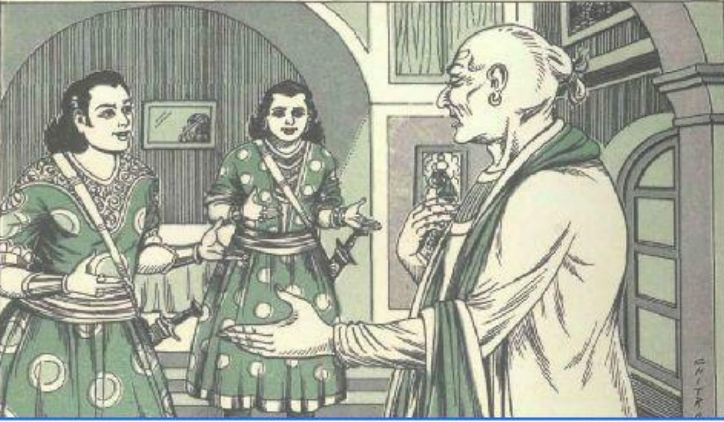
"बाळांनो, तुम्ही दोघे राज्याची वांटणी करून घेत असल्याचे मी ऐकले. म्हणून तुम्हां दोघांना आशीर्वाद द्यावा, या हेतूने आलो होतो." जाधोजी भट्ट म्हणाला.

"वांटे कसे करायचे हे नाही ठरले. मी मोठा आहे. म्हणून माझे म्हणणे आहे की निवड करण्याचा अधिकार प्रथम मला मिळावा. परंतु सबलसिहाचे म्हणणे निराळे आहे. तो म्हणतो की तो लहान आहे म्हणूनच त्याला निवड करण्याचा अधिकार प्रथम मिळायला हवा. आतां आपण आला आहां, हे बरेच झाले. आता आपणच [illegible] आहां, हे सांगावे!" अर्जुनसिंह म्हणाला.

"ते मी कसे काय सांगू बुवा? तुम्ही दोघे मला माझ्या दोन्ही डोळ्यांसारखे आहां. याशिवाय तुमच्या राज्यकारभाराच्या कामात माझे मुळीच लक्ष नाही. मी त्या बाबतीत विचारसुद्धा करायचे सोडले आहे." जाधोजी भट्ट म्हणाला.

"म्हणूनच तर आपण म्हणाल ते आम्हांला मान्य आहे. आपण म्हणाल तसे आम्ही करू. आपणावर आमचा पूर्ण विश्वास आहे." दोघे राजकुमार म्हणाले.

"मी तुम्हाला एक गोष्ट सांगतो. ऐका. प्राचीन काळी एका ऋषींकडे दोघे शिष्य होते. त्यांनी बारा वर्षे आपल्या गुरूकडे

[illegible] कला अवगत करून घेतल्या. नंतर त्यांनी स्वगृही जाण्याची गुरूची परवानगी मागितली. त्यावेळी गुरूने अग्निकुंडातून थोडेसे भस्म घेऊन थोडे थोडे प्रत्येक शिष्याच्या हातात ठेवले. एकाने ते गिळले. दुसऱ्याने ते फेकून दिले. ज्याने ते गिळले तो एक मोठा विद्वान पंडित निघाला आणि आयुष्यभर सुखी झाला आणि दुसरा मंदबुद्धी व गुरुनिंदक निघाला. तशी तुम्ही माझी निंदा करणार नसाल तर मी तुम्हांला एक युक्ती सांगतो." जाधोजी भट्ट म्हणाला.

दोघांनी दुसऱ्या दिवशी राजपुरोहिताच्या सूचनेप्रमाणे वांटणी करून घ्यायचे मान्य केले. त्यानंतर जाधोजी भट्टाने घरी येऊन अर्जुनसिहाच्या नावी एक चिट्ठी "तू चांगल्या शिष्यासारखा वाग, तुझे हितच होईल." लिहून पाठविली.

दुसऱ्या दिवशी जाधोजी राजवाड्यात आला. त्याच्याबरोबर दोघे राजकुमार एका खोलीत गेले. जाधोजी भट्टाने दोन चिट्ठ्या दाखविल्या आणि म्हणाला–"या चिट्ठ्यात मी सुरेन्द्रनगर व चूडानगर नावे लिहून ठेवली आहेत. तुम्ही दोघे एकेक चिट्ठी उचला. ज्याला ज्या नगराचा कागद मिळेल ते नगर व सहा गांवे मिळतील."

अर्जुनसिहाने चटदिशी एक चिट्ठी उचलली व ती उघडून पाहल्याशिवाय तोंडात टाकली व गिळूनपण टाकली.

सबलसिहाने चकित होऊन विचारले–"तू कोणते नाव लिहिले आहे हे नाही पाहिलेस."

"त्यात काय? तुझ्या चिट्ठीत जे नगर लिहिले असेल ते तू घे दुसरे मी घेईन." अर्जुनसिह म्हणाला.

सबलसिहाने आपली चिट्ठी उघडून पाहिली. चिट्ठीत चूडानगर गाव लिहिले होते. अशातऱ्हेने विनबोभाट राज्याची वांटणी झाली. आजपर्यंत सुरेन्द्रनगरचे लोक ही गोष्ट सांगून हंसतात की राजपुरोहिताने दोन्ही चिट्ठ्यांवर "चूडानगर" लिहून सबलसिहाला फंसविले.

सैंपाक्यांचा मालक

एकदा एक संस्थानिक आपल्या एका सरदाराच्या घरी मेजवानीला गेला. संस्थानिकाला दररोज नवनवीन पक्वान्ने खाण्याची संवय होती. तो आपल्या सैंपाक्याकडून काही तरी नवीन पक्वान्न तयार करवी. त्याच्याकडे एकाहून एक हुशार सैंपाकी होते. परंतु सरदाराच्या घरी जी मेजवानी झाली तो सैंपाक काहीतरी औरच होता.

"तुमच्या घरचा सैंपाकी आमच्या राजवाड्यातल्या सैंपाकघरात राहण्याची लायकी असलेला आहे. त्याला माझ्याबरोबर पाठवा." संस्थानिक सरदाराला म्हणाला व सैंपाक्याला घेऊन राजवाड्यात आला. त्या सैंपाक्याचा पगार दरमहा पन्नास सुवर्ण मुद्रा ठरल्या. इतकी मोठी रक्कम आपण फुकट घालवतो आहो, असे संस्थानिकाला वाटले नाही. कारण खरोखरच सैंपाकात सुधारणा झाली होती. म्हणून संस्थानिकाने त्या सैंपाक्याचा पगार शंभर सुवर्णमुद्रा केला.

त्या दिवसापासून सैंपाक बेताचा होऊ लागला. सैंपाक चवदार होत नाहीसा झाला आणि ती गोष्ट जाणवू लागली. खरी गोष्ट काय आहे, हे कळावे म्हणून संस्थानिक स्वतः सैंपाकघरात गेला. तेथे जाऊन पाहतो तर तो सैंपाकी एका जागी बसून हुक्का पीत होता. दोघे जण सैंपाक करीत होते. सैंपाकी नवेच कोणी होते. संस्थानिकाने सैंपाक्याला विचारले– "हे दोघे जण कोण?" तो म्हणाला–"हे माझे नोकर आहेत, सरकार!"

"मी तुला सैंपाकी म्हणून नेमले होते. सैंपाक्यांचा मालक नेमले नव्हते. तुझा पगार वाढवला ही माझीच चूक म्हणा!" असे सांगून त्या दिवसापासून संस्थानिकाने त्या सैंपाक्याचा पगार कमी केला

फार प्राचीनकाळातील गोष्ट आहे. माधवी नामक गावाजवळ एक तलाव होता. उन्हाळ्याच्या दिवसात सुद्धा तलावात भरपूर पाणी असे. गावातल्या शेताना, गुरांना व लोकांना त्याच तलावाच्या पाण्याचा पुरवठा होता.

त्या तलावाच्या उत्तरेला गावाचे स्मशान होते. त्या स्मशानात ज्या ज्या लोकांचा अंत्यसंस्कार झाला होता ते सर्व भुते होऊन त्या तलावाच्या आश्रयाला राहतात, असा गावातल्या लोकांचा समज होता. म्हणून लोक त्याला भुतांचा तलाव म्हणत. अशा तऱ्हेने तो तलाव जिवंत माणसांनाच नव्हे तर मृत माणसांना सुद्धा उपयोगी वाटत असे. काळोख पडल्यानंतर एकहि गावकरी त्या तलावाच्या बाजूला जात नसे.

गावातला कोणी दुष्ट मनुष्य मरे तेव्हां लोक म्हणत की भुतांनी त्याला दंड दिला आणि आपली पीडा कायमची टळली. भुते चांगल्या लोकांना त्रास देत नाहीत असे समजून लोक मनाचे समाधान करून घेत.

त्या गावी मारीच नावाचा एक विक्षिप्त मनुष्य रहात असे. त्याची बायको फार सुंदर होती. नवऱ्याचे बायकोवर फार प्रेम होते. तो काही कामधंदा करीत नसे. त्याची बायकोच काही तरी काम करून दोघांच्या पोटापाण्यापुरते मिळवी.

काही दिवसांनी मारीचची बायको आजारी पडून मेली व मारीच बेशुद्ध होऊन पडला. त्या बेशुद्धावस्थेत त्याला स्वप्न पडले की कित्येक भुते त्याच्या बायकोला ओढून तलावाकडे नेत आहेत.

मारीच शुद्धीवर आल्या नंतर बायकोच्या नावाने हाका मारीत तलावाकडे पळू लागला ते पाहून गावकऱ्यांना वाटले की

श्रीमती गोदावरी वर्तक

त्याला वेड तरी लागले असावे की त्याच्या मानेवर भूत बसले असावे.

त्यामुळे मारीचच्या बायकोला स्मशानात घेऊन जाऊन तिचा अंत्यविधि उरकून घ्यायला खोळंबा झाला. कारण मारीच म्हणाला—"माझी बायको मेली नाही, जिवंत आहे. तिला जाळू नका." तो आपले डोक्याचे केस पिंजारून उपटू लागला आणि वेड्यासारखा मोठमोठाने ओरडू लागला. लोकांना त्याची कीव येई. परंतु त्याला खरोखरी मतिभ्रम झाला होता.

पुढे मारीचला वेडच लागले. कोणी बाई समोर येई तेव्हां तो समोर जाऊन तिचा चेहरा जवळून पाही की ती त्याचीच बायको तर नाही? परंतु पुरुषांना पाही तेव्हां [illegible] खरे सांगा!" गावकरी त्याच्या समोर यायला भीत. तो मेल्यावर नक्कीच भूत होऊन कोणाच्यातरी मानगुटीला बसणार अशी दहशत गावकऱ्यांना बसली.

काही लोकांनी मांत्रिकाला बोलावून मारीचचा काहीतरी इलाज केला पाहिजे, असे सुचविले. परंतु काही लोकांनी दुसरी एक शंका काढली की असे केल्यास भूते रागावतील आणि गावावर स्वारी करतील. म्हणून उगाच धोक्यात जीव घालणे शहाणपणाचे होणार नाही.

मारीच खाणेपिणे सोडून तलावानजीक स्मशानात हिंडू फिरू लागला. ज्या जागी [illegible] त्याच्या चारीबाजूला कोल्हेकुत्री एकत्र होत. ऊन पाऊस, काही असो, तो स्मशानातून बाहेर निघत नसे. तेथेच झोपे.

एकदा मारीचला एक विचित्र दृश्य दिसले. तलावातून एकदम कित्येक चित्र विचित्र आकृती बाहेर निघून आरडाओरडा करू लागल्या. ही सर्व भुते असावीत व यांच्या गर्दीत त्याची बायको नक्कीच असेल असा विचार करून तो बायकोचे नाव घेऊन मोठमोठ्याने ओरडू लागला.

मारीचचे ओरडणे ऐकून काही भुते त्याच्याजवळ आली. मारीचने भुतांना विचारले—"काय हो, तुम्हीच नाही का, माझ्या बायकोला उचलून घेऊन गेलात? लवकर दाखवा तिला. मी तुमच्या वाटेला कधी गेलो का?"

"आम्ही तुझ्या बायकोला उचलून घेऊन गेलो, हे खरे आहे. पण आम्ही आपले कर्तव्य पालन केले आहे. परंतु तुझी बायको दोन दिवसांपूर्वी पुन्हां मेली. आता तुला कसे दाखवितां येईल?" भुतांनी उत्तर दिले.

"खोटे बोलता आहां तुम्ही. कोणी अशा गप्पांवर विश्वास तरी करील का? भुते कधी मरतात का?" मारीचने रागाने विचारले.

"आम्हांला सुद्धां मरण येते. तू आपल्या बायकोसाठी रडून रडून किती वाळून

अशक्त झाला आहेस, तशीच तुझी बायको अशक्त होऊन मेली. आज आम्ही वेताळाच्या आज्ञेप्रमाणे हा तलाव सोडून दुसरीकडे जात आहो. तुझी बायको आमच्यामध्ये नाही. पाहिजे तर तू येऊन पहा." भुते म्हणाली.

"तरमग मेल्यानंतर माझी बायको कोठे गेली?" मारीचने विचारले.

याच तलावात माशाचे रूप घेऊन तुझी बायको हिंडते आहे. तिला ओळखणे आम्हांला देखील शक्य नाही. आता तूदेखील तिला विसर." असे सांगून सर्व भुते निघून गेली.

"**माझी बायको वाटेल ते रूप घेऊन रहात असली तरी मी तिला नक्कीच ओळखीन.**" मारीच म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी मारीच गावात गेला. एक जाळे घेऊन मासे पकडू लागला. जाळ्यात सापडलेला प्रत्येक मासा घेऊन तो जवळून न्याहाळून पाही आणि बाजूला उचलून ठेवी. गावकरी मासे विकत घ्या- [illegible]

तेव्हां गावकऱ्यांनी त्यांना पाहिजे तेवढे मासे उचलले आणि पैसे तेथेच ठेवून निघून गेले. दररोज संध्याकाळपर्यंत माशांची रास संपून जाई व पैशांची लहानशी रास तेथे जमा होई.

परंतु मारीचच्या मनात बायकोला भेटण्याची इच्छा जशीच्या तशीच होती. मासे पकडण्याचे काम दररोज निर्विघ्नपणे चालू राही. मासे पाहण्यात व त्यात त्याची बायको शोधण्यात केव्हां रात्र होई हे त्याला कळत नसे. आयुष्याचा वीट येण्याऐवजी तो त्या निमित्ताने कामात गर्क होऊन जाई आणि हळूहळू त्याचे वेड पार नाहीसे झाले.

गावकऱ्यांना मारीच सुधारला असल्यासारखे वाटू लागले. त्यानेच तलावातल्या भुतांना पळवून लावले, असे गावकरी म्हणू लागले. हळूहळू 'भुतांचा तलाव' हे नाव जाऊन त्याला 'माशांचा तलाव' हे नाव मिळाले.

महाभारत

युधिष्ठिराने सर्व भावंडांना एकत्र बसायला सांगून विचारले–"आता, अज्ञातवासात आपण कसे रहायचे? या एक वर्षात कोणी आपल्याला ओळखता कामा नये. सावधगिरी बाळगली पाहिजे."

अर्जुन म्हणाला–"पांचाल चेदी, मत्स्य, शूरसेन वीशार्ण, नवराष्ट्र, मल्ल, साल्व, युगंधर, कुंती, सुराष्ट्र, अवंती इत्यादी देश सुखी व संपन्न आहेत. यांपैकी कोणत्याही देशात आपल्याला निर्भयपणे अज्ञातवास करता येईल. आपल्यावर धर्मदेवतेचा अनुग्रह आहे. म्हणून अज्ञातवासात कोणत्याही प्रकारचे संकट येणार नाही."

"मत्स्य देशाचा राजा विराट थोर धर्मात्मा पुरुष आहे. आपण त्याच्या पदरी एक वर्षभर नोकरी करू या. पण तुम्ही कोणता वेष धारण करून राहणार?" युधिष्ठिराने विचारले.

ते ऐकून अर्जुन थोडा दुःखी होऊन म्हणाला–"दादा! आम्हांला कोणती ही नोकरी करायला काही वाटणार नाही. परंतु कधी कोणाची सेवा करण्याचा प्रसंग तुझ्यावर आला नाही. मग विराटाकडे तू कोणती नोकरी करणार?

तेव्हां युधिष्ठिर म्हणाला–"मी ब्राह्मण वेष धारण करून कंक नावाने विराट राजाच्या सभेत नोकरी मिळवीन. मी राजा, मंत्री व दरबारी सर्वांची सोंगट्यांचा खेळ खेळून करमणूक करीन. कोणी विचारले की तू पूर्वी काय करीत होतास

तर मी युधिष्ठिराचा एक मित्र आहे असे सांगेन." असे सांगून युधिष्ठिराने भीमाला विचारले–"भीमा! तू विराटाच्या दरबारी कोणत्या तऱ्हेची नोकरी करणार?"

"मला उत्तम सैपाक करता येतो. मी बल्लव या नावाने सैपाक्याची नोकरी पत्करून विराट राजाला पंच पक्वान्ने तयार करून वाढीन. कोणत्याही प्रकारचे कुऱ्हाड कोयता वगैरे हत्यार घेतल्याशिवाय लाकडे फोडून राजाला चकित करून सोडीन. राजाच्या करमणुकीसाठी कुस्तीचे कार्यक्रम ठेवून मोठ मोठ्या पहेलवानांची पाठ मऊ करीन. कोणी विचारलेच की तू कोठला व काय करीत होतास तर सांगेन की मी असे. मला कोणी ओळखणार नाही, या गोष्टीची काळजी बाळगीन." भीम म्हणाला.

अर्जुनाचा प्रश्न जवळ जवळ सुटल्यासारखाच होता. ऊर्वशीने त्याला नपुंसक होण्याचा शाप दिला होता. इंद्राने अज्ञातवासात तो शाप भोगण्यास सुचविले होते. अर्जुन म्हणाला–"मी बृहन्नला नावाने विराटाच्या अंतःपुरात एक विचित्र वेष धारण करून प्रवेश करीन. मी पुरुष आहे की स्त्री हे कळणारच नाही. मी अंतः पुरातील स्त्रियांना नृत्य व संगीत विद्या शिकवीन. राजाने माझा पूर्व परिचय विचारला तर मी द्रौपदीची सेवा करीत असे असे सांगेन."

नंतर नकुल म्हणाला–"मी ग्रंथिक नावाने विराटाच्या अश्वशालेत राहून त्याच्या घोड्यांना उत्तम शिक्षण देईन. मी अश्वविद्येत व अश्वचिकित्सेत निष्णात आहे, हे आपल्याला माहीतच आहे. मी पूर्वी युधिष्ठिराच्या अश्वशालेवर एक अधिकारी होतो, असा आपला परिचय देईन."

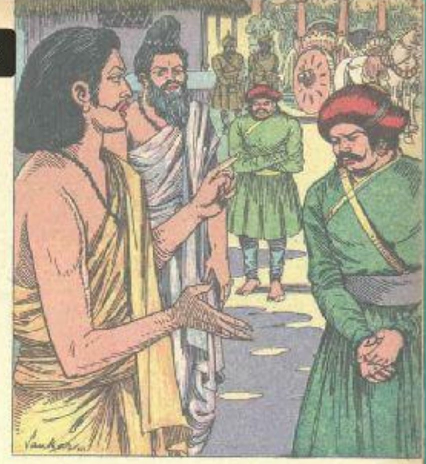
शेवटी सहदेव म्हणाला–"मी तंतिपाल या नावाने विराट राजाच्या गोशालेत नोकरी करीन. मला गाईच्या आजारांची व तिच्या वासरांचा वाढ कशी होईल याची उत्तम माहिती आहे. तेव्हां हे काम मी सहजी करू शकेन." सहदेव म्हणाला.

काळजी वाटू लागली. तिने राजमहिषी असूनही स्वतःची कामें आपखुशीने केली होती, परंतु दुसऱ्याच्या पदरी तिला नोकरी करावी लागणार, या गोष्टीस त्याचे मन तयार होईना.

परंतु सूज्ञ द्रौपदी म्हणाली–"तुम्ही माझ्या विषयी इतकी काळजी करण्याचे कारणच काय? मी सैरंध्री नावाने अन्य दासींच्या बरोबर अंतःपुरात काम करीन. मी राजघराण्यातल्या स्त्रियांची वेणीफणी करीन. सुदेष्णा राणीच्या सहवासात मला कोणी ओळखणार नाही की वक्रदृष्टीने माझ्याकडे पाहणार ही नाही."

अशा तऱ्हेने धाकट्या भावंडांविषयी व द्रौपदीविषयी युधिष्ठिराची काळजी कमी झाली व मनाला थोडे हलके वाटले. त्यांनी धौम्य मुनींना व इतर सूत आदी नोकरांना द्रुपद राजाच्या आश्रयाला एक वर्ष भर जाऊन राहण्यास सांगितले. इतर काही लोक द्वारकेला गेले.

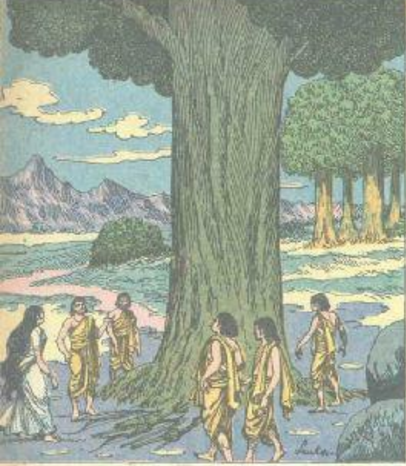
धौम्य ऋषीं पांडवांना आशीर्वाद देऊन निघाले. नंतर इतर लोक निरोप घेऊन निघाले. त्यानंतर पंचपांडव द्रौपदीसह द्वैतवन सोडून पायी प्रवास करीत मत्स्य देशात येऊन पोचले. तो देश दशार्ण देशाच्या उत्तरेस, पांचाळ देशाच्या

दक्षिणेस व शूरसेन देशाच्या मध्यभागी होता.

द्रौपदी पायी चालून अगदी दमून गेली. तेव्हां ती म्हणाली–"आपण राजधानी पासून दूर कोठे तरी शेतात आहो. विराट नगरापर्यंत चालत जाण्याची माझ्या अंगात यावेळी तरी शक्ती उरली नाही. ही रात्र आपण येथेच झाडाखाली काढू या."

परंतु युधिष्ठिर अर्जुनाला म्हणाला–"तू द्रौपदीला खांद्यावर बसवून घेऊन चल. आपण कोठे ही न थांबता विराट नगरीत पोचले पाहिजे." त्याप्रमाणे अर्जुनाने द्रौपदीला उचलून घेतले व ते विराट नगरी येऊन पोचले.

शस्त्रास्त्रे कोठे ठेवावयाची याविषयी त्यांनी विचार केला. कारण ती घेऊन गावात जाणे धोक्याचे होते. अर्जुनाच्या गांडीव धनुष्याची ख्याती होती. म्हणून अर्जुनालाच शस्त्रास्त्रे लपवून ठेवण्यालायक जागा शोधायला युधिष्ठिराने सांगितले.

अर्जुनाने चारीबाजूला एकदा नजर फिरवून पाहिली. त्याला एका जागी स्मशा-नात एक शमी वृक्ष दिसला. त्या बाजूला कोणी फिरकत देखील नव्हते. म्हणून त्या शमी वृक्षाच्या दाट पानांच्या आड त्याने शस्त्रे ठेवण्याचे ठरविले.

पांडवांनी आपले धनुष्यबाण खाली व त्याच्या बाजूला तलवारी ठेवून इतर सांगितले. त्याने झाडावर चढून शस्त्र कोणाला दिसणार नाहीत व त्यांच्यावर पावसाचे पाणी सुद्धा पडणार नाही अशा तऱ्हेने रचून ठेवली आणि शेवटी त्यांच्या-वर एक प्रेत ठेवून दिले.

प्रेत झाडावर नेत असतांना कदाचित गवळ्यांना दिसले. म्हणून पांडव त्यांना म्हणाले–"आमची आई ऐंशी वर्षांची म्हातारी होती. म्हणून आम्ही कुलधर्मा-प्रमाणे तिचे शव झाडावर टांगून ठेवले आहे."

त्यानंतर ते विराट नगराच्या दिशेने चालू लागले. त्यांनी आपसात बोलताना परस्परांविषयी खुणेची नावे अनुक्रमे जय, जयंत, विजय, जयत्सेन व जयद्बल अशी ठेवून घेतली.

विराट नगराच्या वाटेवर युधिष्ठिराने दुर्गेचे स्मरण करून तिचे स्तवन केले व म्हणाला–"आम्ही तुझ्या आश्रयाला आहो. तूच आमचे रक्षण कर." देवी आपल्या दिव्य रूपात दर्शन देऊन म्हणाली–"तुम्ही लवकरच विजयी व्हाल." असा आशीर्वाद देऊन देवी अंतर्धान पावली.

त्यानंतर युधिष्ठिराने नदीत स्नान केले. हात जोडून धर्मदेवाचे स्मरण केले आणि म्हणाला–"यक्षरूपे तुम्ही मला जे [illegible] मागत आहे."

दुसऱ्या क्षणाला युधिष्ठिराचा वेष पालटला. त्याच्या हातात एक कमंडलु आले व त्याची वस्त्रे भगवी झाली. इत-रांना वेष पालटण्यास आवश्यक सर्व वस्तू उपस्थित झाल्या. सर्वांनी त्यांना हव्या असलेल्या वस्तू उचलून घेतल्या आणि वेष पालटून तयार झाले.

युधिष्ठिराने फासे आपल्या उपरण्याच्या एका पदराला बांधून घेतले आणि विराट राजाच्या सभेत यतिवेष धारण करून प्रवेश केला. यतिवेषात ही युधिष्ठिराच्या चेहऱ्यावरचे तेज पाहून विराट राजा चकित झाला.

युधिष्ठिर विराट राजाला म्हणाला–"महाराज! मी आपले सर्वस्व घालवून बसलो आहे. काही काळ आपल्या पदरी रहावे म्हणतो. मी वैयाघ्रपद गोत्री आहे व माझे नाव कंक आहे. मी पूर्वी युधिष्ठिराचा मित्र होतो. द्यूतात मी कधी युधिष्ठिराच्या हाती हारे तर कधी ते. माझ्याकडून ते काही मागत नसत. आपण माझ्या बरोबर तसाच व्यवहार करावा."

ते ऐकून विराट म्हणाला–"माझ्या दरबारात किंवा कुटुंबात तुझ्याशी कोणी सद्व्यवहार केला नाही तर मी त्याला उचित दंड देईन. कोणी तुझ्याकडून धन किंवा धान्य मागितले तर मला सांग, मी त्यांना देईन."

काही बेळाने काळ मळके कपडे घालून भीम आला. त्याच्या एका हातात उलथणे व पळी होती व दुसऱ्या हातात सुरी होती. तो राजाला म्हणाला–"महाराज, मी एक सैंपाकी आहे. माझे नाव बल्लव आहे. मला सर्व तऱ्हेची पक्वान्ने करता येतात."

"पण तुला पाहून तू सैंपाकी असशीलसे वाटत नाही?" विराट राजाने भीमाला विचारले.

"माझ्या सैंपाकाची माहिती युधिष्ठिर राजाला आहे. माझ्या अंगात इतकी शक्ती आहे की आपल्या करमणुकीसाठी मी हत्तीशी किंवा वाघाशी युद्ध करुन दाखवीन." भीम म्हणाला.

"ठीक, तरमग तू आमच्या स्वयंपाक घरात मुख्य आचारी म्हणून काम कर." असें सांगून विराट राजाने त्याला सैंपाक घरात पाठवून दिले.

त्याच सुमारास द्रौपदी मळकी साडी नेसून विखुरलेल्या केसानिशी सैरंध्री म्हणून राजधानीच्या गल्लयातून हिंडत होती. तिला पाहून नागरिकांनी तिला विचारले–"बाई, कोण तू? काय काम करतेस?"

"मी सैरंध्री आहे. कोणी मला दोन वेळ जेवायला व कपडे अंगात घालायला दिले तर मी त्यांच्या घरी सांगतील ते काम करीन." द्रौपदी म्हणाली.

त्याच वेळी सदेष्णाराणी राजवाड्याच्या गच्चीवर फिरत होती. तिने द्रौपदीला बोलावून घेऊन यायला एका दासीला पाठविले आणि आल्यावर विचारले–"कोण ग बाई तू? काय काम करतेस?"

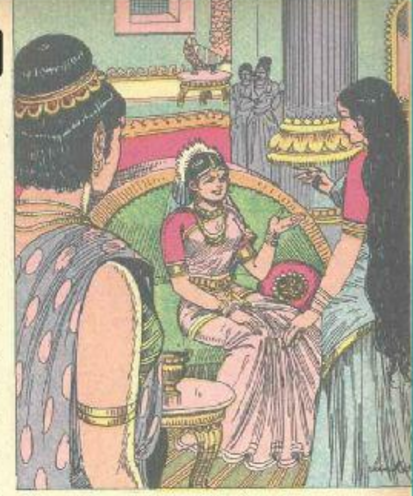
"राणी! मला सैरंध्री म्हणतात. मला वेणी घालता येते व फुलांचे हार, गजरे करता येतात. मी कृष्णाची राणी सत्यभामा व पांडवांची राणी द्रौपदी यांची सेवा करून त्यांच्या मनासारखे काम केले आहे. द्रौपदी मला प्रेमाने मालिनी म्हणत असे." द्रौपदी नम्रपणे म्हणाली.

"तू तर बायकांच्या सुद्धां डोळ्यात भरण्या इतकी सुंदर दिसतेस. मला वाटते कीं महाराजांची चुकून तुझ्यावर दृष्टी पडली तर म्हणून तुला आपल्या अंतःपुरात ठेवायला मला भीती वाटते." राणी सुदेष्णा द्रौपदीचे अप्रतिम सौंदर्यपाहून काहीसे थट्टेत व काही खरोखर भीतभीत म्हणाली.

"महाराणी! विराटच काय, कोणी दुसरादेखील माझ्याकडे वांकड्या नजरेने पाहणार नाही. पांच गंधर्वपुत्र माझे प्रियकर आहेत. ते सर्वदा गुप्तरूपे माझ्या रक्षणास उपस्थित असतात. मला सर्व कामे करता येतात. फक्त दोन कामे करायला मला सांगू नये. कोणाचे पाय मी धुणार नाही की कोणाचे उष्टे खरकटे मी खाणार नाही. कोणी मला सामान्य स्त्री समजून माझ्या वाटेला गेला तर रात्रीच्या रात्री माझे पती त्या माणसाचा समाचार घेऊन त्याला यमलोकी पाठवितील." द्रौपदी म्हणाली.

सुदेष्णाने द्रौपदीच्या सर्व अटी मान्य करून तिला अंतःपुरात कामाला ठेवून घेतले.

त्यानंतर नपुंसक रूपाने अर्जुन विराटाकडे आला. तो दाट तांबड्या रंगाचे कपडे घालून आला होता. तो सभासदांच्या मधून सरळ राजासमोर जाऊन उभा राहला व म्हणाला–"महाराज! माझे नाव बृहन्नला. मी नृत्यकेलेत प्रवीण आहे. तसे मला

वेणीफणीचे किंवा हारतुरे करण्याचे काम देखील करतां येते.

राजा विराटाला, अर्जुन म्हणाला त्यावर विश्वास होईना. म्हणाला–"तुझे लांबलांब हात व वृषभस्कंध पाहून तू कोणी तरी धनुर्धारी असावास असे मला वाटते."

"नाही महाराज, धनुष्य तर मी कधीच पाहिले नाही. मला संगीतशास्त्रांत पण चांगला प्रवेश आहे व नृत्यकलेत तर माझा हात धरू शकेल असा एक ही देव किंवा मानंव मिळणार नाही." अर्जुन म्हणाला.

त्यानंतर विराटराजाने आपली मुलगी उत्तरा हिला बोलावून म्हटले–"बेटा! न या बृहन्नलेजवळ नृत्यकला शीक." त्या

नंतर अर्जुन उत्तरेबरोबर अंतःपुरात गेला. काही वेळाने विराटराजा आपल्या अश्वशालेत गेला तेथे त्याला नकुल दिसला. तो घोड्यांकडे लक्षपूर्वक पाहून सईस लोकांना ,घोड्यांच्या गुणावगुणांविषयी माहिती सांगत होता. राजाने आपल्या नोकरांना विचारले–"काय रे हा कोणी अश्वपारखी दिसतो आहे. घोड्यांची जात, त्यांचे आजार व औषधपाणी आणि निगा या गोष्टींची त्याला चांगली माहिती आहे वाटते ! दरबारात घेऊन या याला." असे सांगून राजा दरबारात परत गेला.

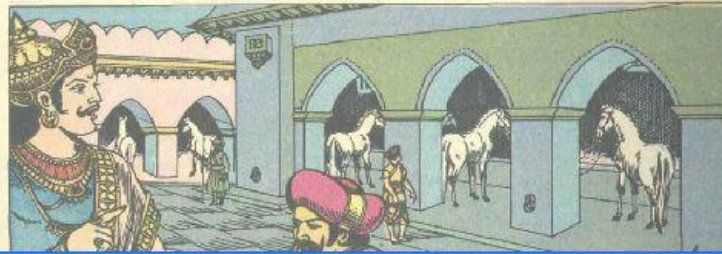
नकुलाने राजाला नमस्कार करून निवेदन केले–"महाराज, मी उपजीविकेसाठी आपल्या राजधानीत आलो आहे. आपल्या अश्वदलाच्या सेवेचे काम मला देण्याची कृपा करावी. मी पूर्वी महाराज युधिष्ठिराच्या अश्वशालेत एक अधिकारी होतो. माझे नाव ग्रंथिक असे आहे."

ते ऐकून राजाला आनंद झाला. त्याने नकुलाला अश्वदल व रथांची देखरेख क[illegible] म्हणून नमले. आणखी थोड्या वेळाने सहदेव आला. तो गवळ्याचा वेष करून आला होता. त्याच्या गळ्यात फुलांच्या माळा, हातात दोऱ्या व एक बांसरी होती.

तो राजाजवळ जाऊन म्हणाला–"महाराज ! मला गाईंच्या जातीची, गोपालनाची व औषधपाण्याची उत्तम माहिती आहे. दुभत्या गाईंचे दूध वाढवून व उत्तमोत्तम बैलांच्या जाती निवडून गोधनवृद्धी करण्याच्या कामात माझी बरोबरी करू शकेल असा कदाचितच कोणी या जगात असेल. अरिष्टनेमी नामक वैश्यकुळात मी जन्मलो. युधिष्ठिराच्या कोट्यावधी गाईंची जो पालना मी करीत असे. तंतिपाल या नावाने लोक मला ओळखतात."

सहदेव म्हणाला ते ऐकून राजा खूष झाला व त्याने आपल्या गाईंच्या रक्षणाचा भार त्याच्यावर टाकला.

अशा तऱ्हेने सर्व पांडव विराट राजाच्या आश्रयाला येऊन अज्ञातवास करू लागले.

शिवपुराण

[१५]

एकवीस गणाधिपतींचे विवाह विश्वदर्शी नामक उपब्रह्माच्या मुलींशी झाले. तेव्हां पार्वती शंकराला म्हणाली–"हे सदाशिवा ! माझ्या मुलांना अधिकार देऊन गजासुराला आपण जो वर दिलात तो देखील सार्थक होईल असे करावे."

शंकर पार्वतीची ती इच्छा पुरी करण्याच्या प्रयत्नात असताना कुमारस्वामीने प्रवेश करून मागणी केली की त्याला देखील गणाधिपत्य देण्यात यावे.

"तुला देवांचे आधिपत्य देण्यात आले आहे. आतां रुद्रगणांवर अधिकार लक्ष्मी गणाधिपतींना देण्यात येत आहे. तूदेखील या गोष्टीस मान्यता दिली पाहिजे." शंकर म्हणाला.

कुमारस्वामीला ती गोष्ट मान्य झाली नाही. त्याने गणाधिपत्यासाठी हट्ट धरला. तेव्हां शंकराने कुमारस्वामी आणि एकवीस लक्ष्मी गणपतींमध्ये जो सर्वात मोठा होता त्यांच्यात एक चढाओढ ठेवली. दोघांनी आपापल्या वाहनांवर बसून जावयाचे ठरलें आणि त्यांनी सर्व तीर्थक्षेत्रांचे दर्शन, स्नान करून पृथ्वीप्रदक्षिणा करून परत कैलास पर्वतावर यावयाचे असे देखील ठरले. जो पहिल्याने परत येईल त्याला सर्व गणांवर प्रमुख म्हणून नेमले जाईल असें शंकराने सांगितले. दोघांनी चढाओढीच्या अटी मान्य केल्या. कुमारस्वामी मयूरवाहनावर व लक्ष्मीगणपति गजासुरांवर, म्हणजे मूषकरूपे त्याचा वाहन होऊन राहिला होता त्याच्यावर बसून तीर्थदर्शनाला व पृथ्वीप्रदक्षिणेला निघाले. कुमारस्वामी मोरावर बसून आकाशात उडू लागला.

चवथ्या मलपृष्ठावरील गोष्ट

लक्ष्मीगणपतीने पार्वतीजवळ जाऊन तक्रार केली–"आई, पाहिलेस ना, माझ्या-वर कसा अन्याय केला आहे तो? कुमार वयाने मोठा आहे व उंचपण आहे, त्याला मयूरवाहन मिळाले आहे. मी आधीच गिड्डा. माझे डोके व पोट मोठे आणि मी उंदरावर बसून कशी काय पैज जिंकणार?"

तेव्हां पार्वती म्हणाली–"बाळा! तू तुझे मामा विष्णू आहेत ना, त्यांना जाऊन काहीतरी उपाय विचार." तेव्हां लक्ष्मी गणाधिपती विष्णूकडे गेला आणि चढा-ओढीची गोष्ट सांगून म्हणाला–"मामा! कुमारस्वामीबरोबर शर्यत लावून ती मी जिंकू शकेन का? तो केव्हांच पुढे निघून गेला. मला शर्यत जिंकून गणाधीश व्हायला काही तरी युक्ती सांग."

ते ऐकून विष्णू म्हणाला–"अरे, त्यात काळजी करण्यासारखे काहीच नाही. तू शिवपंचाक्षरी मंत्र पांच लाख वेळां म्हणून पार्वती व परमेश्वर म्हणजे तुझे आईवडील यांना तीनदा प्रदक्षिणा घाल, म्हणजे तुला तीर्थदर्शनाची व पृथ्वीप्रदक्षिणेची फलप्राप्ती होईल."

लक्ष्मीगणपति ते ऐकून फार खूष झाला. त्याने लगेच स्नान केले व दर्भासनावर बसून प्रथम प्रातःसंध्या करून नंतर शिव-पंचाक्षरी मंत्राचा जप सुरू केला.

तिकडे कुमारस्वामी मयूर वाहनावर बसून पहिल्याच तीर्थक्षेत्रात पोंचणार एवढ्यात त्याला लक्ष्मीगणपती तीर्थस्नान करून पुढल्या तीर्थ क्षेत्राकडे निघालेला दिसला. कुमारस्वामीने जवळ जाऊन पाहिले तेव्हां वाळूत उंदराच्या पावलांच्या स्पष्ट खुणा दिसल्या. त्याने जवळपासच्या लोकांना विचारले–"काय हो, येथे कोणी "वक्रतुंड महाकाय" ढेरपोट्या, गिड्डा उंदरावर बसून स्नानाला आला होता का आणि तो स्नान करून गेला का?"

"होय हो, आत्तां आत्तांच गेला. तो पहा, दूर अजून जाताना दिसतो आहे. कोणी मोठा पुण्यवान दिसतो. आम्हां सर्वांना ... घेऊन गेला.

"वा रे वा! या गिड्ड्याने कायपण कमाल केली आहे? येथे फार वेळ स्नान करीत बसण्यात अर्थ नाही. पुढे निघून गेले पाहिजे." असे म्हणत कुमारस्वामी त्या क्षेत्रात तीर्थ स्नान व दर्शनादि केल्याशिवाय दुसऱ्या तीर्थ क्षेत्रात निघून गेला. परंतु तेथे पोचल्यावर कळले की तेथून स्नान करून लक्ष्मीगणपती पुढल्या तीर्थक्षेत्री निघून गेला आहे.

प्रत्येक तीर्थक्षेत्रात कुमारस्वामीला तोच अनुभव आला. तो कोणत्याही तीर्थक्षेत्रात स्नान, दर्शनादि केल्याशिवाय फक्त पृथ्वी-प्रदक्षिणा करून कैलास लोकी परत आला.

त्या अवधीत लक्ष्मीगणपतीने शिवपंचाक्षरी मंत्राचा पांच लाख वेळां जप केला आणि पार्वती परमेश्वरांना तीनदां प्रदक्षिणा घालून त्यांच्यासमोर हात जोडून उभा राहला.

सभेत जे लोक उपस्थित होते आपसात बोलू लागले–"हा लक्ष्मीगणपती पृथ्वी-प्रदक्षिणा केल्याशिवाय गणाधीश होणार आहे वाटते?"

इतक्यात कुमारस्वामी परत आला आणि पार्वती परमेश्वरांस म्हणाला–"मी गणाधीश होण्यालायक नाही. गणपतीलाच गणाधीश नेमा."

सभेत उपस्थित असलेल्या लोकांना व पार्वती परमेश्वरांना ते ऐकून आश्चर्यच

वाटले. त्यांनी कुमारस्वामीला चकित होऊन तसे विचारण्याचे कारण विचारले– "तू असे कां म्हणतो आहेस ?"

"मी जगातली सर्व तीर्थक्षेत्रे पाहून आलो. परंतु कोठे तीर्थस्नान केले नाही. कारण प्रत्येक तीर्थक्षेत्रात हा लक्ष्मीगणपती माझ्या आधी पोंचून तीर्थस्नान उरकून पुढे निघून जाताना दिसे. तीर्थस्नान करणाऱ्या इतर लोकांनी मला हेच सांगितले. हा माझ्याहून जास्त बलवान व वेगवान ठरला आहे. हाच रुद्रगणांचा प्रमुख होण्यालायक आहे." कुमारस्वामी म्हणाला.

सभेत उपास्थित व्यक्तींना तेव्हां कोठे शिवपंचाक्षरी जपाचे महत्व कळले आणि त्यांनी लक्ष्मीगणपतीला रुद्रगणाधीश करण्यास स्वीकृती दिली. गणपतीचा अभिषेक तेव्हांपासून सुरू झाला.

रुद्रगणांनी सर्व पवित्र नद्यांचे पाणी आणले. प्रथम, भूत, गरुण, गंधर्व, किन्नर, किंपुरुष, नाग आणि भूलोक वासियांस निमंत्रणे गेली आणि बृहस्पतीने अभिषेकाचा

खचित सिंहासनावर बसविण्यात आले आणिं त्यांना सर्व गणांवर व त्याच्या भावांवर अधिकार देण्यात आला. त्यानंतर पार्वती-परमेश्वरांनी अभिषेक केला आणि ती गणपतीला म्हणाली–"तू व तुझे भाऊ सर्व मिळून त्रिलोकावर राज्य करा. जे तुमची आराधना करतील त्यांना मदत करीत जा व त्यांच्या कार्याची सिद्धी करा."

तिकडे तारकासुराच्या मरणानंतर त्याची बायको आपले मुलगे तारकाक्ष, कमलाक्ष आणि विद्युन्मती यांना बरोबर घेऊन रसातळाला पळून गेली. तेथे शुक्राचार्यांच्या सहाय्याने त्यांना सर्व विद्या शिकविल्या आणि त्यांना लहानाचे मोठे केले.

ही मुले मोठी झाली तेव्हां त्यांना त्यांच्या मातेकडून त्यांच्या पित्याच्या मृत्यूचा वृत्तांत कळला. तेव्हां ते मेरुपर्वतावर जाऊन ब्रह्मदेवाचे स्मरण करून तपश्चर्या करू लागले.

१२५. कोफुकंजिचे गोपुर

जपान देशातील 'नर' नामक एका प्राचीन नगरीत हा पाच मजली गोपुर आहे. सुमारे ५०० वर्षांपूर्वी याचा निर्माण झाला. याचे शिखर कांश्याचे आहे व याला विजेचा धक्का लागत नाही. गोपुराची उंची १६५ फूट आहे. समोर दिसत असलेल्या सरोवराचे नाव "सरुसवा" आहे.

